

**САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ PhD.03/30.12.2019.Fil/Ped.83.01
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ХУШМУРОДОВА ШАХНОЗА ШАЙМОНКУЛОВНА

**МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТ МУАММОСИГА
ЛИНГВОМАДАНИЙ ЁНДАШУВ
(ўзбек ва инглиз тиллари мисолида)**

**10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

**Contents of the abstract of dissertation of Doctor of philosophy (PhD)
in philological sciences**

Хушмуродова Шахноза Шаймонкуловна

Маданиятлараро мулоқот муаммосига лингвомаданий ёндашув

(ўзбек ва инглиз тиллари мисолида) 3

Khushmurodova Shakhnoza Shaymonkulovna

The linguocultural approach to the problem of intercultural communication

(on the material of the Uzbek and English languages) 27

Хушмуродова Шахноза Шаймонкуловна

Лингвокультурный подход к проблеме межкультурной коммуникации

(на примере узбекского и английского языков) 49

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works 53

**САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ PhD.03/30.12.2019.Fil/Ped.83.01
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ХУШМУРОДОВА ШАХНОЗА ШАЙМОНКУЛОВНА

**МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТ МУАММОСИГА
ЛИНГВОМАДАНИЙ ЁНДАШУВ
(ўзбек ва инглиз тиллари мисолида)**

**10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида
B2018.3.PhD/Fil612 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Самарқанд давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-
саҳифасида (www.samdhti.uz) ҳамда "ZiyoNet" Ахборот-таълим порталида (www.ziyo.net)
манзилга жойлаштирилган

Илмий раҳбар:

Насруллаева Нафиса Зафаровна
филология фанлари доктори (DSc), доцент

Расмий оппонентлар:

Мирсанов Гайбулло Қулмуродович
филология фанлари доктори (DSc), доцент

Эргашева Гули Немонл қизи
филология фанлари доктори (DSc)

Етакчи ташкилот:

Бухоро давлат университети

Диссертация химояси Самарқанд давлат чет тиллар институти ҳузуридаги илмий даражалар
берувчи PhD.03/30.12.2019.Fil/Ped.83.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «18» сентябр
соат 11⁰⁰ даги мажлисида бўлади. (Манзил: 140104, Ўзбекистон, Самарқанд ш., Бўстонсарой
кўчаси, 93-уй. Тел: (99866) 233-78-43; факс (998966) 210-00-18; e-mail: info@samdhti.uz).

Диссертация билан Самарқанд давлат чет тиллар институтининг Ахборот ресурс марказида
танишиш мумкин 6020 рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 140104, Самарқанд, Бўстонсарой
кўчаси, 93. Тел.: (99866) 233-78-43, факс: (99866) 210-00-18.

Диссертация автореферати 2020 йил «5» декабр куни тарқатилди.
(2020 йил «5» декабр даги № 7 рақамли реестр баённомаси)

И.М. Тухтасимов
Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш раиси, педагогика фанлари
доктори, профессор

А.А. Яшинев
Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш илмий котиби, филология
фанлари номзоди, доцент

Ш.С. Сафаров
Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш қошидаги илмий семинар
раиси, филология фанлари доктори,
профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида бугунги кунда тил соҳибларининг мулоқот жараёнидаги нутқий фаолияти билан боғлиқ лингвомаданий муаммоларга катта эътибор қаратилмоқда. Бунда тил ўзлаштиришнинг лингвомаданий жиҳати масаласи муҳим аҳамият касб этмоқда. Нутқий формулаларнинг қўлланиши, ибораларнинг бир тилдан бошқа тилга таржима қилиниши, маданиятлараро мулоқот соҳасидаги мутахассисларни тайёрлаш каби муаммолар лингвомаданий нуқтаи назардан янада тизимли ва кенг қўламдаги тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этмоқда. Маданиятлараро мулоқот бирликларининг лексик – семантик майдонини белгилаш ва улар нутқий фаоллашувининг концептуал изоҳига доир амалий натижаларга эришилди. Маданиятлараро муносабатлар доирасида юзага келадиган лисоний ҳодисаларга лингвомаданий ёндашиш соҳа тараққиётини таъминлайдиган муҳим омиллардан ҳисобланади.

Жаҳон тилшунослигида миллатлараро мулоқотга оид нутқий тузилмалар, нутқий актларни қўллаш услублари, турғун ибораларнинг прагматик вазифалари таҳлили жадаллашмоқда. Бу борада етакчи илмий марказларда тил ва маданият муаммоларининг антропоцентрик йўналишда тадқиқ этилиши турли миллат вакиллари эстетик онги, тафаккури билан боғлиқ ҳодисаларнинг лисонда воқеланиш тамойиллари ва миллат менталитетининг тилда акс этиши ҳодисалари лингвосемиотика, прагматика, когнитив тилшунослик ва лингвокультурология соҳаларига оид тадқиқотларни янада долзарблаштирмоқда. Айни пайтда миллий-маданий жиҳатдан фарқланадиган қадриятларни акс эттирувчи лисоний воситаларнинг турли тизимдаги тилларга хос хусусиятларини асослаш, уларнинг маданиятлараро концептуал муштарак ва фарқли кўрсаткичларини жаҳон тилшунослигининг охириги ютуқларига таянган ҳолда таҳлил қилиш ҳамда бундан дунё илмий жамоатчилигини хабардор этиш заруратини юзага келтиради.

Ўзбекистон Республикасида мавжуд бўлган барқарор ижтимоий-иқтисодий вазият дунё мамлакатлари билан халқаро муносабатларнинг ривожланишига замин яратади. Мазкур ҳолат, ўз навбатида, таълим тизимидан бошқа лисоний маданият вакиллари билан мулоқот юритиш малакасини тўлиқ эгаллаган касб эгаларини тайёрлашни жадаллаштиришни талаб қилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилга ривожлантириш концепциясида “республика олий таълим тизимини халқаро таълим стандартлари билан уйғунлаштириш, илғор хорижий тажрибани чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида таълим дастурларини жаҳонда тан олинган халқаро стандартлар талабларига мослаштириш бўйича асосланган таклифлар ишлаб чиқиш”¹ вазифаси белгиланган. Шундан келиб

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони.

чиққан ҳолда маданиятлараро мулоқот муаммосига лингвомаданий ёндашувни такомиллаштириш юзасидан тадқиқотларни амалга ошириш танланган мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги ПҚ-1875-сон “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги; 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли, 2017 йил 16 февралдаги “Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-4958-сонли, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари; 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сон Қарори ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меърий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг асосий устувор йўналишларига боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодий шакллантириш” устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Нутқий этикетга оид муаммолар Е.И.Беляева², Е.М.Верещагин³, В.Е.Гольдин⁴, В.В.Колесов⁵, А.А.Леонтьев⁶, С.С.Оганесян⁷, Н.И.Формановская⁸ кабилар томонидан тадқиқ қилинган. Маданиятлараро мулоқот муаммоларига бағишланган асарлар муаллифларининг фикрига биноан, мулоқот пайтида шунчаки ахборот бўлаги тақдим этилмасдан, балки у тафаккур ижодкорлиги ҳамда муайян муаммоларнинг ҳал этилиши ёки касбий тажриба алмашинувининг маҳсулидир. Вильгельм фон Ҳумбольдтнинг “Инсон ўз дунё тафаккури қамровида яшайди ва унга тил дунёни тасвирлаш учун хизмат қилади”⁹, деган ғояси дунё бўйлаб машҳур тилшунослар томонидан тан олинган. АҚШда В.Ҳумбольдт тарафдорлари сафида В.Д.Уитни, Дж.В.Пауэлл, Ф.Боас, Э.Сепир ва Б.Л.Уорф тил ва маданиятининг ажралмас эканлиги

² Беляева Е.И.. Принцип вежливости в речевом общении (способы оформления Декларативных высказываний в английской разговорной речи) // Иностранные языки в школе, 2005. - № 3. – С. 12-16.

³ Верещагин Е.М., Костомаров В.Г.. Язык и культура. – М.: Индрик, 2005. – 1040 с.

⁴ Гольдин В.Е.. Речь и этикет. – Москва: Просвещение, 2003. – 137 с.

⁵ Колесов В.В.. Культура речи и культура поведения. – Санкт-Петербург: Оракул, 2003. – 116 с.

⁶ Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. – Москва: РАО/МПЦИ, 2001. – 127 с.

⁷ Оганесян С.С.. Культура речевого общения // Иностранные языки в школе, 2002. - № 5. – С.19-23.

⁸ Формановская Н.И.. Речевой этикет и культура общения. – Москва: Высшая школа, 2002. – 367 с.

⁹ Гумбольдт фон Вильгельм. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – С. 31.

тўғрисидаги ғоянинг тарқалишига катта ҳисса қўшган. Улар орасидаги энг таниқлилари Э.Сепир¹⁰ ва Б.Уорф¹¹ тилшунослик тарихида лисоний нисбийлик назарияси асосчилари сифатида машҳур бўлган.

Шундай қилиб, XX асрнинг охириги чораги лингвомаданиятнинг шиддат билан ўрганиш ва янги йўналишнинг юзага келиш даври ҳисобланади. Мазкур соҳада изланишлар олиб борган энг таниқли тилшунослардан бири А.Вежбицкая “тил универсалиялари фарази”ни¹² таклиф қилиб, турли тилларда семантик универсалиялар ҳамда концептуал тафовутларга оид бир нечта нуфузли асарларни чоп эттирди: “Инглиз тили. Маъно ва маданият” (2006); “Турли тиллар ва маданиятларда ҳис-тўйғулар: тафовутлар ва универсалиялар” (1999); “Инглиз, рус, поляк ва япон тиллари мисолида маданиятни калит сўзлар ёрдамида англаш” (1997); “Семантика, маданият ва когниция: Инсоннинг универсал концептлар алоҳида маданий муҳитларда” (1992); “Маданиятлараро прагматика: шахслараро муносабатлар семантикаси” (1991). Яна бир таниқли тилшунос Дж.В.Андерхилл лисоний дунёқараш ва унинг шахсий олам манзарасида акс эттирилиши ҳамда ўзгариши ўртасидаги боғлиқларни тадқиқ қилган. Олим “Дунёқарашни яратиш: тил, мафкура ва метафора”¹³ ҳамда “Этнолингвистика ва маданий концептлар: Ҳақиқат, Муҳаббат, Нафрат ва Уруш”¹⁴ каби асарларида этнолингвистика, чоғиштирма лисоний таҳлил ҳамда маданий концептлар муаммосини кўриб чиқади.

Рус тилшунослигида тил ва маданият муаммоси борасида олиб борилган тадқиқотлари тез ривожланди. Лингвомаданиятшунослик соҳасида кўплаб илмий асарларни нашр эттирган Н.Ф.Алефиренко¹⁵, Н.Д.Арутюнова¹⁶, С.Г.Воркачѳв¹⁷, В.В.Воробьѳв¹⁸, В.И.Карасик¹⁹, Ю.С.Степанов²⁰ каби йирик тилшунос олимларнинг номларини айтиб ўтиш зарур.

Д.У.Ашурова²¹, Т.А.Бушуй²², М.Р.Галиева²³, А.Э.Маматов²⁴, Н.З.Насруллаева²⁵, Г.Ҳ.Раҳимов²⁶, Ш.С.Сафаров²⁷, И.М.Тухтасинов²⁸ каби

¹⁰ Sapir E. Culture, language and personality: Selected essays, 1949.

¹¹ Whorf B.L. Language, thought and reality. Edited by John B.Carroll.–University of California Press, 1949.–208 p.

¹² Wierzbicka A. Understanding Culture through Key Words: English, Russian, Polish and Japanese. –N.Y.-L.: Oxford University Press, 1997. – P. 89.

¹³ Underhill J. Creating Worldviews: Language, Ideology & Metaphor. – Edinburg University Press, reprint edition, 2013. – 312 p.

¹⁴Underhill J.Ethnolinguistics and Cultural Concepts: Truth, Love, Hate & War.– Cambridge University Press, 2012.

¹⁵Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. – М.: Флинта, 2010.

¹⁶ Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – Москва: Наука,1999. – 896 с.

¹⁷ Воркачѳв С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки, 2001. - №1. – С.64-72.

¹⁸ Воробьѳв В.В. Лингвокультурология. – Москва: Изд-во РУДН, 2008. – 340 с.

¹⁹. Карасик В.И. Язык социального статуса. – Москва: Ин-т языкознания РАИ, 1992. – 330 с.

²⁰ Степанов Ю.С.. Константы: Словарь русской культуры. – 3-е изд.испр. и доп. – Москва: Академический Проект, 2004. – 992 с.

²¹ Ashurova D.U., Galieva M.R. Cognitive linguistics. – Tashkent: VneshInvestProm, 2018. – 160 p.

²² Бушуй Т.А. Язык в истории развития человеческой мысли. – Ташкент: Фан, 2011. – 384 с.

²³ Галиева М.Р. Дунёнинг лисоний тасвирида диний-мифологик тафаккурнинг акс этиши: Филол. фан. д-ри. дисс. ... автореф. – Тошкент, 2019. – 77 б.

²⁴Маматов А.Э. Лингвокультурологик тадқиқотларнинг асосий йўналишлари. // Филология ва маданиятлараро коммуникация: долзарб масалалар ва истиқболлар. – Тошкент, 30 апрель 2018. – Б. 58-60.

Ўзбек олимлари тил ва маданият муаммоларига бағишланган аҳамиятли тадқиқотларни олиб борган.

Ўзбек ва инглиз тилларидаги маданиятлараро мулоқот самарасини таъминловчи лисоний ва нолисоний бирликларнинг структур-грамматик, лексик-морфологик, прагматик ва маданий жиҳатлари билан боғлиқ бир қатор масалаларнинг умумлаштирилган ҳолда махсус тадқиқ этилмаганлиги ушбу мавзунини монографик планда ўрганишни тақозо этади.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Самарқанд давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг “Тилшунослик муаммолари ва чет тилларни ўқитишнинг замонавий методлари” мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади маданиятлараро мулоқот самарасини таъминлаш билан боғлиқ ҳодисалар табиатини ёритиш, шу жумладан, ўзбек ва инглиз тилларидаги нутқий формулалар ва иборалар тизимида учрайдиган структур-грамматик, лексик-морфологик, прагматик ва маданий нуқтаи назардан ўхшашлик ва фарқли жиҳатларни очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

маданиятлараро мулоқот жараёнида юзага келадиган муаммоларнинг лисоний ва нолисоний омилларини аниқлаш;

маданиятлараро мулоқот актида фойдаланиладиган нутқий формулалар ва турғун ибораларнинг турли вазият ва прагматик мақсадларга биноан таснифини ишлаб чиқиш;

нутқий формулалар ва турғун ибораларни прагматик ва стилистик хусусиятларга биноан турларга тақсимлаш ҳамда маданиятлараро мулоқот ахборотини мазмунига кўра турларга ажратиш;

ўзбек ва инглиз тилларидаги маданиятлараро мулоқотга оид лисоний бирликлар, нутқий формулалар ва жумлалар ўртасидаги лисоний-маданий номувофиқликларни ёритиш;

ўзбек ва инглиз тилларидаги нутқий формулалар ва турғун ибораларни қиёслаш натижасида уларнинг структур-грамматик, лексик-морфологик, стилистик ва прагматик нуқтаи назардан ўхшашлик ва фарқли томонларини очиб бериш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида маданиятлараро мулоқотда фойдаланиладиган ўзбек ва инглиз тилларидаги нутқий формулалар ва турғун иборалар танланган.

Тадқиқотнинг предметини маданиятлараро мулоқотда фойдаланиладиган ўзбек ва инглиз тилларидаги нутқий формулалар ва

²⁵ Насруллаева Н.З.. Формирование гендерных концептов в английской и узбекской фразеологических картинах мира. – Дисс. ... док. филол. наук. – Ташкент, 2018. – 250 с.

²⁶ Г.Х. Рахимов. Таржима назарияси ва амалиёти: дарслик-мажмуа. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2016. – 176 б.

²⁷ Ш.С. Сафаров. Лингвистика дискурса. – Челябинск: ЧелГИК, 2018. – 315 с.; Ш.С. Сафаров. Таржимашуносликнинг когнитив асослари. Монография. – Тошкент: Наврўз, 2019. – 300 б.

²⁸ И.М. Тухтасинов. Таржимон тайёрлашда касбий компетенцияларни эквивалентлик ҳодисаси асосида ривожлантириш. // Педагогик фанлари докторлик дисс. ... автореф. – Тошкент, 2018. – 69 б.

турғун ибораларнинг семантик, структур-грамматик, лексик-морфологик, прагматик ва лингвомаданий хусусиятлари таҳлили ташкил қилади.

Тадқиқот усуллари. Диссертацияда тавсифлаш, қиёсий ва мантикий умумлаштириш, компонент таҳлили ҳамда маданиятлараро чоғиштириш усулларидадан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

маданиятлараро мулоқот жараёнида юзага келадиган лингвистик муаммоларнинг контекст шароитидаги лисоний ва нолисоний омиллари аниқланган;

маданиятлараро мулоқот жараёнидаги нутқий формулалар ва турғун ибораларнинг прагматик ва стилистик хусусиятлари аниқланиб, нутқий тузилмаларнинг лингвомаданий ва лисоний воқеланиши тиллараро чоғиштириш орқали очиб берилган;

маданиятлараро мулоқот актида фойдаланиладиган нутқий формулалар ва турғун ибораларнинг турли вазият ва прагматик мақсадлар учун фаоллашуви тавсифланиб, социопрагматик жиҳатдан асосланган;

ўзбек ва инглиз тилларидаги нутқий формулалар ва мулоқот ибораларини қиёслаш натижасида уларнинг структур-грамматик, лексик-морфологик жиҳатлари тиллараро изоморф ва ҳар бир миллий маданиятга хос алламорф жиҳатларини намоён қилувчи фарқли томонлари далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

маданиятлараро мулоқотнинг лисоний муаммоларига боғлиқ бўлган жиҳатларини ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилиш ўзбек ва инглиз тиллари учун муҳим илмий-назарий маълумотлар бериши, тилшунослик назарияси, грамматика, морфология, лексикология, ҳозирги ўзбек ва инглиз тили каби фанлардан яратиладиган дарслик ва ўқув қўлланмаларнинг мукамаллашувида хизмат қилиши асосланган;

ўзбек ва инглиз тилларидаги нутқий формулаларнинг номутаносиб ҳолатлари структур-грамматик, лексик-морфологик, семантик, прагматик, лингвомаданий нуқтаи назардан ажратиш учун тавсиялар ишлаб чиқилган;

маданиятлараро мулоқот жараёнида фойдаланиладиган нутқий формулалар ва турғун ибораларнинг характерли хусусиятларини ўрганишда энг ишончли манбалардан бири бўлиб хизмат қилиши далилланган;

маданиятлараро мулоқот соҳасидаги мутахассислар ва таржимонлар учун лингводидактик тавсиялар тақдим этилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги ишда қўлланган усулларнинг замонавий лингвистик назарияларга мослиги ҳамда методологик жиҳатдан асосланганлиги, таҳлил қилинган материалнинг катта ҳажми ва ишончли манбалардан олинганлиги, ушбу соҳада илгари амалга оширилган тадқиқотларнинг назарий ҳолатларига таянганлиги, хулоса, таклиф ва тавсияларнинг амалиётга татбиқ этилганлиги, олинган натижалар жорийланишининг ваколатли тошкilotлар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти бажарилган таҳлиллар жараёнида

эришилган турли тиллардаги нутқий формула ва турғун ибораларнинг қиёсий-типологик тадқиқи ва шу аснода лингвомаданиятшунослик ва таржимашунослик соҳалари ривож учун истиқболли йўналиш очиб бериши билан белгиланиб, ушбу натижалардан таржима фаолиятини такомиллаштириш мақсадида назарий манба сифатида фойдаланилиш мумкинлигида кўринади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти олий таълим тизимида «Лингвомаданиятшунослик», «Лексикология», «Прагматика», «Таржима назарияси ва амалиёти» фанлари бўйича дарсликлар ва ўқув қўлланмалар яратишда, махсус фанларни ўқитишда, диссертация ишлари ва монографияларни ёзишда, шунингдек, нутқий формулалар луғатини тузиш амалиёти учун хизмат қилиши билан белгиланади ҳамда унинг материаллари олий таълим муассасалари филология ва таржима йўналишларида, халқаро мулоқот жараёнида қўлланилиши мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Маданиятлараро мулоқот соҳасига оид лисоний муаммолар тадқиқи натижалари асосида:

инглиз ва ўзбек тилларидаги маданиятлараро мулоқот жараёнида аниқланган нутқий формулалар ва турғун ибораларнинг қиёсий таҳлили асосида лисоний маданий номувофиқликларга оид хулосалардан ОТ-Ф8-062 рақамли “Тил тараққиётининг деривацион қонуниятлари” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 26 октябрдаги 89-03-4200 сон маълумотномаси). Натижада бир тилдан бошқа тилга таржима қилишда лингвомаданий мазмунини сақлаш ва уларнинг тиллараро деривацион муносабатларини ўрганиш имконини берган;

маданиятлараро мулоқот тизимида лисоний бирликларнинг фаоллигини таъминлашга оид хулосалардан И-204-4-5 рақамли “Виртуал ресурсларни яратиш ҳамда уларни инглиз тилига оид махсус фанлардан ахборот-коммуникацион технологияларда асосланган ҳолда таълим жараёнига жорий этиш” мавзусидаги инновацион лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 24 июндаги 89-03-2233-сон маълумотномаси). Натижада талабаларда инглиз нутқий формулаларини, улардан фойдаланиш вазиятларини ўргатиш кўникмаларини такомиллаштиришга хизмат қилган;

тиллараро чоғиштириш асосида жамланган нутқий мулоқотнинг лингвомаданиятга хос қонун-қоидалари дирасидаги тадқиқот материаллари Давлат таълим стандартларида асосланган “5120100-Филология ва тилларни ўқитиш (инглиз тили)” йўналишидаги бакалаврият талабалари учун мўлжалланган “Чет тили амалий курси” фанига киритилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 19 июндаги 89-03-2156-сон маълумотномаси). Натижада инглиз нутқий формулаларини ўқитиш, маданиятлараро мулоқот тузилмаларини ўзбек тилига таржима қилиш, инглиз тили мутахассислари ва таржимонларни тайёрлаш амалиётини жадаллаштиришга хизмат қилган;

диссертациянинг турли тил тизимидаги фаол нутқ формулалари, уларни

қўллаш вазиятлари, фразеологик бирликларни ўрганиш бўйича хулосаларидан Самарқанд вилоят телерадиокомпаниясининг «Ассалом Самарқанд», «Таълимдаги ислохотлар», «Инглиз тили сабоқлари» кўрсатувлари сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Самарқанд вилоят телерадиокомпаниясининг 2020 йил 26 июндаги 09-01/217-сон маълумотномаси). Натижада айна кўрсатувларнинг илмий-оммабоплиги таъминланган ва янги манбалар билан бойиган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Ушбу тадқиқот натижалари 6 та халқаро ва 3 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 20 та илмий иш нашр этилган. Шулардан 8 та илмий мақола Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган 3 та хорижий ва 5 та республика илмий журналларида эълон қилинган.

Диссертация тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг ҳажми 148 бетни ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқотнинг долзарблиги ва зарурати асосланган, унинг мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, Ўзбекистон Республикаси фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган ҳамда тадқиқотнинг илмий янгилиги, амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиқ берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий этиш, нашр қилинган ишлар ва ишнинг тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Маданиятлараро мулоқотнинг асосий лисоний муаммолари”** деб номланган биринчи бобида (3 та бўлимда) маданиятлараро мулоқотнинг тил тизимлари ривожланишидаги ўрнига назар ташланиб, ушбу турдаги мулоқотнинг асосий муаммолари очиқ берилган ҳамда инглиз ва ўзбек тилларининг лингвомаданий хусусиятлари тавсифланган.

Тил – мулоқот воситасидир. Инсон мулоқотсиз ҳаёт кечири олмайди. Шу тарзда, тил инсон жамиятида ижтимоий вазифани бажариб келмоқда. Тил – тарих, иқтисодиёт, маданият, менталитет, динга оид ҳамда тил соҳибларига хос бошқа миллий-маданий маълумотларни акс эттирувчи тарихий ҳужжатдир. Қадимдан бўён тўпланиб келинаётган сон-саноксиз лисоний далиллар тилшунослар томонидан олиб борилган тадқиқотлар объектига айланди. Уларда нафақат муайян тилга, балки тиллар ўртасидаги ижтимоий-лисоний, этномаданий, семантик-структуравий ўхшашликлар ва тафовутларга эътибор берилмоқда. Шу тариқада, қиёсий ўрганиш лисоний тадқиқотларнинг алоҳида йирик йўналишига айланиб улгурди.

Олимлар “маданият” атамасини турли нуктаи назардан изоҳлайдилар. Эдвард Т.Холл маданиятни “одамларнинг ҳаёт тарзи, улар томонидан ўрганилган хулқ, муносабатлар ва моддий буюмлар намуналари йиғиндиси” сифатида таърифлайди²⁹. С.Шульц маданиятни қўйидагича тасвирлаб беради: “Маданият инсонларга ҳаёт ва ўзларини тушунишга ёрдам бериш мақсадида умумий одатларга эга бўлган инсонлар гуруҳининг билим ва эътиқодини ўз ичига олади. Барча инсонларда шунга ўхшаш онгости билими мавжуд, шу билан бирга, инсонлар ўз тили ҳақидаги билим соҳиблари ҳисобланади”³⁰. К.М.Шмитт ва Э.Фернинг фикрларига кўра, маданият “муайян муҳитда ўша муҳитга оид бўлган бошқа инсон каби ўзини тутиш ва ҳаракат қилишни эплаш мақсадида инсон сезиши ва бажариши керак бўлган нарсаларнинг йиғиндисидир”.³¹ П.Ньюмарк таъкидлашича, маданиятни “муайян тилдан ифодалаш воситаси сифатида фойдаланилган жамиятга хос ҳаёт тарзи ва унинг намоён бўлиши”³² мазмунида таърифласа бўлади. Шундай қилиб, маданият – инсонларни тарих, анъаналар ва қадриятларга мувофиқ фарқловчи ҳар қандай мамлакатнинг ягона рамзи ёки хусусиятларнинг мажмуасидир. Маданият инсон ҳаётида ҳамда жамият тараққиётида аҳамиятли ролни ўтайди. Маданиятнинг яхлит таърифи учта муҳим жиҳатга эга. Биринчидан, “маданият” атамаси муайян жамиятда сақланган билим мажмуаси, инсонларнинг ҳаётий тажрибаси ва ҳар хил меъёрлар йиғиндисини ўз ичига олади. Иккинчидан, маданият инсонлар аниқ бир жамиятда кундалик ўзаро мулоқот ёки нутқ орқали бир-бирига, авлоддан авлодга етказиб берувчи маданий хусусиятлар тизимидир. Ниҳоят, маданият инсонларни улар яшаётган муҳитга мослашишга ундаб, уларни аниқ мақсад сари бирлаштиради.

Маданиятнинг қўйидаги турларини фарқлашимиз мумкин: кундалик ҳаёт маданияти, нутқ маданияти, сиёсий маданият, миллий маданият, меҳнат маданияти, шахс маданияти. Бироқ, энг муҳим тақсимотга биноан, маданият моддий ва маънавий турларига ажратилади. Моддий маданият асбоблар, китоблар, иморатлар, кундалик ҳаёт буюмлари каби инсон фаолиятининг натижалари бўлган артефактларни ўз ичига олади. Маънавий маданият билим, одоб-ахлоқ, маърифат, илм, адабиёт, санъат, иймон-эътиқод каби инсон онгидаги қатламларни қамраб олади. Энг аҳамиятли атамалардан бири миллий менталитет, миллий феъл-атвор, ҳаёт тарзи, анъаналар, одатлар, удумлар, байрамлардан иборат бўлган “миллий маданият” тушунчасидир.

Мазкур бобда “маданият” тушунчасини миллий-маданий, баҳолаш, ижтимоий, меъёрий, вазифавий, матнга ва мулоқотга оид, когнитив, рамзий ҳамда қиёсий-типологик каби ёндашувлар татбиқида тавсифлаш масаласи ёритилган.

Турли лингвомаданиятлардаги фарқларнинг сабаби муайян миллат ёки

²⁹ E.T. Hall. The silent language. – New York: Anchor Books, 1990. – P. 57.

³⁰ Schultz S. Managing corporate communication: a cross-cultural approach. Macmillan International Higher Education, 2003. – P. 32.

³¹ K.M. Schmitt and E. Fehr. A theory of fairness, competition and cooperation. The quarterly journal of economics, 1999. – Volume 114. - № 3. – P. 819.

³² P. Newmark. Multilingual matters. Language arts and disciplines, 1998. – P. 94.

аниқ бир тилда сўзловчи жамиятнинг тарихий, маданий, диний, ахлоқий, ижтимоий омиллари орқали тушунтирилади.

Маданият доирасида инсонларни бир-биридан фарқлаш учун иккита асосий мезон мавжуд. Бир тарафда хилма-хилликнинг бирламчи мезонлари, ирк, жинс, ёш, ижтимоий табақа, жисмоний қобилият, феъл-атворнинг ўзига хос хусусиятлари каби туғма фарқлар мавжуд. Бунга мувофиқ, хилма-хилликнинг иккиламчи кўрсаткичлари бирламчиларига кўра осонроқ ўзгартириб бўладиган шароитларга хос бўлиб, таълим даражаси, иш тажрибаси ва даромадни ўз ичига олиши мумкин.

Инсонлар лисоний воситалар орқали ҳар хил маданият ва анъаналар тўғрисидаги ўз тажрибасини, билимини воқелантиради. Тил маданият билан кўпқиррали ва мураккаб йўсинда боғлиқ бўлади. Самарали мулоқотни ҳаёт тарзи, менталитет, дунёқараш, миллий феъл-атвор, анъаналар, иймон-этикод, қадриятлар тизимлари, ижтимоий хулқ турларини назарда тутувчи тил соҳиблари маданиятининг чуқур ва кенг кўламдаги билимларсиз амалга ошириб бўлмаслиги тан олинган³³.

Халқ маданияти тилшунослик доирасида акс этиб, ахборот тусини олади. Ҳақиқий, объектив маданият айнан тил воситасида тарқатилади. Бунинг негизида “лингвомаданиятшунослик” деб номланган янги йўналиш вужудга келди. Лингвомаданиятшунослик фани тилшунослик ва маданият алоқаси билан шуғулланиб, тилда муҳрланган инсонларнинг маданиятини тадқиқ қилади. В.Н. Телия лингвомаданиятни “замонавий маданият ва миллий ўзликни англаш доирасида тил ва маданият ўртасидаги боғлиқликни тадқиқ қилиш ва тасвирлаб беришга мўлжалланган фан”³⁴ сифатида таърифлайди. В.В. Воробьёвнинг таъкидлашича, лингвомаданиятшунослик “тил ва маданият ўртасидаги боғлиқликни ва ўзаро муносабатларнинг ўз вазифаларини бажариш пайтида ўрганувчи мураккаб илмий йўналишдир”³⁵. В.В. Красных лингвомаданиятшуносликни “маданиятнинг тил ва нутқда намоишини акс этиши ва муҳрланишини ўрганувчи фан”³⁶ деб ҳисоблайди.

Лингвомаданиятшуносликнинг мақсади маданиятни тилда акс эттиришга, сақлашга ва узатишга имкон берувчи лисоний воситаларни ўрганишдан иборат. Мазкур фаннинг объекти маданиятга хос ахборотни ўз ичига олган тил бирликлари ҳисобланади. Лингвомаданий тадқиқотларнинг субъекти маданий ахборотни йиғиб олувчи, тил, маданият ва тилдан фойдаланувчи инсон ҳамда тил ва маданият ўртасидаги ўзаро муносабатни ўрганувчи шахс. Қиёсий лингвомаданиятшунослик, ўз навбатида, турли тил сатҳларига (лексик, фразеологик, синтактик, стилистик) мансуб лисоний бирликларнинг миллий-маданий ўзига хослиги ва ҳар хил лингвомаданиятларнинг универсал хусусиятларини, турли миллатларнинг

³³ С.Г. Тер-Минасова. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – С. 26.

³⁴ В.Н. Телия. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. // Фразеология в контексте культуры. – Москва: Языки русской культуры, 1999. – С. 16.

³⁵ В.В. Воробьёв. Лингвокультурология. – Москва: Изд-во РУДН, 2008. – С. 37.

³⁶ В.В. Красных. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций. – Москва: ИТДГК Гнозис, 2002. – С. 27.

лисоний олам манзарасини; ҳар хил этносларга оид маданий қадриятларнинг ўхшашлик ва тафовутларни, маданий концептларнинг универсал ва миллий-маданий ўзига хослигини тилдан фойдаланишга таъсир қилувчи маданий омилларни тадқиқ қилишга мўлжалланган.

Ўзбек ва инглиззабон маданиятлари азалдан ривожланган узоқ ва бой тарихга эга. Мазкур тилларда турли хил вазиятларда фойдаланишга ихтисослашган лисоний бирликлар, сўзлар, иборалар мавжуд. Ушбу атамалар миллатларнинг ҳаёт тарзи, анъаналар, менталитет, ва айниқса, инсонларнинг ички ҳис-туйғулари, ҳар хил вазиятдаги муносабатларнинг рамзий ишораси бўлиб хизмат қилади. Уларни бир тилдан бошқа тилга таржима қилишга имкон бўлмаган ҳолда, чет элликларга аниқ ва тушунарли бўлиш мақсадида изоҳлаб берилиши керак. Мисол учун, ўзбек лингвомаданиятида “*Келинг*” (бирликда) ёки “*Келинлар*” (кўпликда) лўқмаси тез-тез учрайди. Мазкур иборалар “*Come*” (меҳмонга келиш таклифи) тариқасида таржима қилинади. Ўзбек халқи жуда меҳмондўст бўлиб, ўз қариндошлар, қўшнилар ёки дўстларни кўчада, дўконда, паркда учраганда одатда мазкур лўқмани қўллашади. Агар биз инглиз тили соҳибига “*Come to my place (home)*” тарзидаги гапни айтсак, у албатта таклифнинг аниқ вақти ва сабабини сўрайди, чунки инглизлар орасида бундай жумла норасмий мулоқотнинг одатий ибораси сифатида ишлатилмайди. Бошқа мисол тариқасида ўзбеклар бир-бири билан хайрлашганда айтиладиган “*Чарчаманг*” иборасини келтиришимиз мумкин. Мазкур тилакни инглиз тилига “*Don't be tired*” йўсинида ўгиришимиз мумкин. Ўзбек халқига мансуб одамлар учун ушбу ибора шунчаки мулоқот воситаси сифатида ишлатилиб, чарчаганликдан дарак бермайди. Ушбу ибора мулоқот актларида ўзаро алмашилинадиган ижобий тилак сифатида айтилади. Бироқ, инглиз тили соҳибига “*Don't be tired*” жумласини ғалати тилак сифатида қабул қилади, чунки инглиз маданияти учун бундай тилак ножўядир. Аксинча, улар бир-бирига “*Good luck*” (Омад ёр бўлсин) ёки “*Good mood*” (Яхши кайфиятда бўлинг) истакларини билдиради.

Диссертациянинг иккинчи боби “**Инглиз ва ўзбек турғун ибораларидаги номувофикликлар турлари**” деб номланган бўлиб, унда (5 та бўлимда) ўзбек ва инглиз тилларидаги маданиятлараро мулоқотга оид лисоний бирликлар, нутқий формулалар ва жумлалар ўртасидаги лексик-морфологик, структур-семантик, прагматик ва ижтимоий-маданий номувофикликлар очиб берилган.

Нутқий формулалар маданиятлараро мулоқот жараёнида кенг миқёсда ишлатилади. Нутқий формулалар деганда, аниқ нутқий вазиятга мувофик турғун, суҳбат контекстларида тез-тез такрорланадиган иборалар тушунилади. Мазкур иборалар нутқий актда махсус вазифаларга эга, зеро улар ҳар хил миллат ва лингвомаданиятга мансуб одамлар ўртасидаги мулоқот воситаси хизматини бажаради. Уларнинг ҳар бири аниқ нутқий вазиятга мўлжалланган.

Нутқий формулаларнинг фразеологик бирликлардан асосий фарқи уларнинг вазифасида кўринади, яъни улар фақат мулоқот воситаси

вазифасини бажаради, номинация жараёнида иштирок этмайди. Нутқий формулалар одатий нутқий вазиятларда фойдаланилган ҳолда у ёки бу коммуникатив-прагматик ахборотни тақдим этади. Нутқий формулалар куйидаги хусусиятларга эга: предикативлик, модаллик, оҳангнинг мураккаблиги, ҳозирги замон билан боғлиқлик. Ушбу хусусиятларнинг ўзгариши уларнинг маъноси ва вазифасининг алмашинувини келтириб чиқаради.

Инглиз ва ўзбек тилларидаги барча нутқий формулалар куйидаги асосий гуруҳларга таснифланган: кундалик мулоқот формулалари ҳамда модаллик мазмунидаги жавоблар формулалари. Бундан ташқари, саломлашиш ва хайрлашиш, таништириш, табрик ва тилаклар, илтимослар, ҳис-туйғулар ва фикрларни ифодалаш, миннатдорчилик, таклифлар, розилик/норозилик, шубҳаланиш, узр сўраш, таскин, ҳамдардлик, маслаҳатлар, хушомад, маъқуллаш/рад этиш, рухсат/таъқиқ каби нутқий формулалар ажратилади. Ушбу нутқий формулалар инглиз ва ўзбек тилларида фарқ қилади, жумладан, инглиз ва ўзбекларга хос саломлашиш усуллари: кун пайти нуқтаи назаридан инглиз тилида бир нечта саломлашиш нутқий формулалари мавжуд: *Good morning! Good afternoon! Good evening! See you later! See you next week!* Ўзбек тилида ҳам куннинг турли қисмларига нисбатан махсус иборалар қўлланилади: *Хайрли тонг! Хайрли кун! Хайрли оқшом!* Бироқ, ҳар қандай вазият ва ҳар қандай пайтда кўпроқ умумий нутқий формулалар ишлатилади: *“Ассалому алайкум!”*

Бунинг устига, нутқий формулалар лисоний услуби ҳамда улар фойдаланилган вазиятга кўра ажралиб туриши мумкин, мисол учун, аниқ вазиятда: *How do you do?* – расмий муҳитда; *How are you?* – бетараф, кундалик мулоқотда ишлатилиши учун; *How is life going on?* – дўстлар билан норасмий учрашув учун. Ўзбек тилида расмий/норасмий нутқий формулалар ўртасида бундай қаттиқ чегаралар кузатилмайди. *“Яхшимисиз?”* ёки *“Қандайсиз?”* каби саволлари ҳар қандай вазиятга тўғри келади.

Нутқий формулалар қувонч, мамнунлик, таҳсин, ажабланиш, норозилик каби инсонларнинг ҳис-туйғуларини ифодалаш мумкин:

қувонч ва мамнунлик:

Инглиз: *Thanks to God, Thank Heaven, How great!;*

Ўзбек: *Худога шукур! Қандай яхши!;*

таҳсин, тасанно:

Инглиз: *Good for you!, By golly;*

Ўзбек: *Ажойиб! Зўр!* (кўпинча фақат битта сўз ишлатилади);

ажабланиш (ижобий):

Инглиз: *My God! Good God!, Good Lord!;*

Ўзбек: *Зўр! Қойил!*

ажабланиш (норозилик):

Инглиз: *My eye! In God's name, By Jove, For the Land's sake;*

Ўзбек: *Войдод! Нахотки! Вой, Худойим!*

Салбий вазиятлар билан боғлиқ бўлган ҳис-туйғуларни ифодалашга хизмат қилувчи нутқий формулалар сони ижобий ҳис-туйғуларни ифодаловчиларга кўра кўпчиликти ташкил қилади.

Тадқиқотимиз натижалари кўрсатишича, юзлаб инглиз ва ўзбек ибораларини миллий маданиятдаги фарқлар сабабли бир тилдан бошқа тилга таржима қилиб бўлмайди: *Merry Christmas!* – ўзбек варианты йўқ; *Treat or trick!* – ўзбек варианты йўқ; *Келин муборак!* – инглиз варианты йўқ; *Суннат тўй муборак!* – инглиз варианты йўқ.

Тадқиқотнинг муҳим босқичларидан бири бадий матнларда нутқий формулалар маъносининг фаоллашуви масаласини ўрганиш бўлди. Бадий асарлардаги диалогларда фойдаланилган мазкур иборалар ўзига хос прагматик маънога эга бўлади. Ушбу формулалар мулоқот иштирокчиларининг атрофдаги одамлар, буюмлар, ҳодисалар ва янгиликларга шахсий муносабатини намоён қилади:

“Forgive me”. He said, “But there are spies everywhere. That man with the beard, do you know him?”. “Exactly”, said Mr. Ontrage. “I think it would be better if we continued our conversation in private” (EWV, 97).

Бу ерда *“Forgive me”* ибораси кечирим сўрашни ифодаламасдан, балки мулоқот иштирокчисининг диққатини жалб этиш учун ишлатилган.

Баъзида нутқий формулалар бошқа ҳис-туйғуни ифодалайди. Мисол тариқасида, кўйидаги суҳбатда саломлашишнинг жуфт иллокуцияси тилакни назарда тутди:

Lady Bracknell: Good morning, dear Algernon. I hope you are behaving very well.

Algernon: I’m feeling very well, Aunt Augusta (OWI, p. 22).

Мазкур контекстда *“Good morning”* нутқий формуласидан саломлашиш маъносида фойдаланилмаётганлиги ушбу нутқий актнинг бошқа иборалар орқали воқеланишида намоён бўлади:

“I’ll come back at eleven tomorrow. When he wakes up give him eight drops of turpentine and three pounds of steak. Good morning”.

Мазкур нутқий тузилма миннатдорчилик, кечирим, хайрлашишни ифодалайди. Бундан ташқари, тингловчининг у ёки бу жавоби нутқий формуланинг туб маъносини англашда муҳим рол ўйнайди. Агар ифодалаш усули мулоқот иштирокчисининг жавобига тўғри келмаса, ушбу нутқий акт ўз мулоқот мақсадига эриша олмайди:

Liza: How do you do, professor Higgins? Are you quite well?

Higgins: (Choking): Am I ... (He can say no more).

Liza: But of course you are: you are never ill (BSP, p. 89).

Ушбу ҳолатда мулоқот низоси *“How do you do?”* нутқий формуласи сабабли вужудга келган, чунки профессор Хиггинс *“Are you quite well?”* иборасини “ақдан озгансиз” маъносида тушунди. Профессорнинг жаҳли чиқиб, бирорта сўз айтишга ҳам қодир бўлмай қотиб қолди. Лиза эса шунчаки профессордан ҳол-аҳвол сўраш ниятида бўлиб, уни хафа қилишдан йироқ эди.

Шундай қилиб, бадий матнларда нутқий формулалар ягона доимий маънога эга бўлмайди, чунки улар турли вазиятлар ва контекстларда ҳар хил прагматик маънони ортиради. Бадий услубда ёзилган матнлардаги нутқий формулалар асл муҳитни яратиб, қаҳрамонларнинг ҳис-туйғуларини ифодалаб беради. Улар алоҳида коммуникатив мақсадга эга бўлиб, бутун матнга стилистик ва прагматик маънони бахш этади. Уларнинг деярли барчаси диалогик луқмаларда учрайди.

Инглиз ва ўзбек турғун ибораларининг кўпсонли лексик-морфологик, структуравий, семантик, прагматик ва маданий номувофиқликлари маданиятлараро мулоқот контекстида намоён бўлиши кузатилди. Уларни қуйидаги чизмада кўрсатиш мумкин:

Кўплаб инглиз ва ўзбек мулоқот жумлалари ўз синтактик тузилиши ва лексик-морфологик таркиби бўйича фарқланади. Мазкур ҳолатни нафақат маданий жиҳатдан, балки грамматик-морфологик нуқтаи назаридан ҳам фарқ қилувчи ҳолатлари иккала тил кесимида таҳлил қилинди. Маълумки, инглиз тилида дарак гапда қўйидаги сўз тартиби ишлатилади: эга – кесим – тўлдирувчи. Аммо ўзбек тилида сўз тартиби инглиз тилидагидан тубдан фарқ қилиб, қуйидаги тузилиш бўйича ясалиши мумкин: эга – тўлдирувчи – кесим. Шундай қилиб, инглиз ва ўзбек гаплардаги сўз тартиби мутлақ фарқ қилади³⁷.

Қўйидаги ибораларда бир хил маъно ҳар хил синтактик тузилмалар воситасида ифодаланмоқда: *Many happy returns of the day!* – *Тугилган кунингиз муборак!*; *I am glad to see you* – *Сизни кўрганимдан хурсандман*. Синтактик тузилма ва таркибий қисмлардаги фарқли ҳолатлар тез-тез учрайди: *All the best* – *Муваффақият тилайман*; *Take care* – *Соғ бўлинг*; *Happy journey* – *Оқ йўл*.

Авваламбор, мутлақ структуравий номувофиқлик ўзбек тилида эгалик қўшимчалари орқали, инглиз тилида эса эгалик олмошлари орқали ифодаланган эгалик категориясида мавжуд: *May I introduce you to my family?*

³⁷ Г.Х. Рахимов. Таржима назарияси ва амалиёти: дарслик-мажмуа. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2016. – Б. 100-101.

– Сизни оиламга таништиришга руҳсат беринг; *You seem to be joking* – Менимча, ҳазиллашяпсиз; *This is your invitation, please.* – Марҳамат, сизнинг таклифномангиз. Мазкур мисоллардан инглиз-ўзбекзабон мулоқотининг иштирокчиси инглиз тилидаги барча эгалик олмошларни ҳамда ўзбек тилидаги эгалик кўшимчаларни билиши лозимлиги кўринади.

Прагматикада мулоқот иштирокчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларни шакллантириш негизида муайян нутқий актда тил бирликларининг семантикаси ўрганилади. Инглиз ва ўзбек турғун ибораларининг прагматик номувофиқликлари тез-тез учрайдиган ҳодисадир. Ҳаттоки умумий иборалардан бўлган ўзбек тилидаги “*кечирасиз*” ва инглиз тилидаги “*sorry*”, “*pardon*”, “*excuse me*” кабилар ҳам маълум вазиятда ҳар хил прагматик вазифаларга эга бўлиб, турли прагматик маъно нозикликларини ифодалайди.

Қахвахона ёки базмхонада ўзбек таржимони “*Бу стол бўш*” жумласини инглиз тилига “*This table is free*” тарзида ўгирган тақдирда, мутлақ бошқа маъно узатилади, чунки инглиз сўзи “*free*” “*free of charge*”, “*not to be paid*” (бепул, тўловсиз) каби маъноларга эга. Шунинг учун мазкур жумла “*This table is vacant*” йўсинда, яъни “ҳеч ким бу столни ҳали банд қилмаган” маънода таржима қилиниши керак.

“*I’d like to invite you to my home*” жумласи кўпроқ расмий усулга хос бўлиб, ҳурматли меҳмонлар ёки хорижий ҳамкорларни таклиф этиш мақсадида ишлатилади. “*Come and see me*” ибораси қариндош, кўшни, таниш одам, яқин дўст ёки оила аъзоларига айтилиши мумкин.

Нутқий формулалар ва турғун ибораларининг прагматик ва стилистик хусусиятларига биноан, кўйидаги турлари ажратилди:

1. Бетараф (нейтрал) турғун иборалар ҳар қандай контекстда ишлатилиши мумкин бўлиб, барча тил услубларига мос келади.

2. Оғзаки нутқ турғун ибораларидан норасмий сўзлашув муҳотида фойдаланилади. Улар ёзма матнларда бадиий қаҳрамонларнинг нутқида пайдо бўлиши мумкин.

3. Китобий турғун иборалар кўпинча ёзма матнларда, оғзаки нутқда камроқ қўлланилади, уларнинг прагматик маъноси бой ва кўпқирралидир.

4. Поэтик турғун иборалар назм ва лирикада ишлатилади.

5. Атамашуносликка оид турғун иборалар илм-фан ҳамда инсон фаолиятининг махсус соҳасига тегишли бўлади.

Бундан ташқари, малакали ва зукко таржимон тарих, маданият, адабиёт, одатлар, анъаналар, ахлоқий ва диний тамойиллар, ижтимоий меъёрларни чуқур билиши лозим. Маданиятлараро мулоқотнинг самараси унинг иштирокчиси ёки таржимоннинг бой фон билимларига асосланади. Жумладан, қўйидаги сўз ва ибораларни инглиз тилига тўғридан-тўғри таржима қилиб бўлмайди, зотан улар ўзбек халқининг миллий маданияти билан чамбарчас боғлиқ: *келин, келинсалом, суннат тўй, Наврўз, сумалак, маҳалла, Яшанг!, андиша, мулло, қуда-анда, Ҳайит муборак!, Ували-жували бўлинглар* ва ҳоказо. Худди шундай муаммо билан *Merry Christmas, Boxing Day, pub, carol, Downing street, 10* каби инглиз сўзларни ва ибораларни ўгиришда дуч келамиз.

Инглиз тили соҳиблари билан мулоқот жараёнида турли хил иборалардан фойдаланаётиб, инглиз тилининг миллий ва маданий хусусиятларига эътибор беришимиз керак, зеро мазкур ибораларни таржима қилишда сўзловчининг мазкур вазиятга муносабати ўта муҳим ҳисобланади. Бундан ташқари, уларни луғатларда қайд этилганидек тўғридан-тўғри таржима қила олмаемиз, инглиз тилида кўп иборалар муайян контекст ва вазият билан боғлиқ бўлган ҳолда ҳар хил маънога эга бўлади.

Шундай қилиб, тил аждодларимиз мероси бўлиб, инсонлар ўртасидаги мулоқот шаклланишини таъминлаб, халқимиз тарихининг олдинги давр ва ўтмишини тасвирлашга қодир. Маданиятлараро мулоқот таржимондан чет тили ва нутқ этикетини мукамал билишни талаб қилади. Нутқий акт вазияти, мулоқот мақсадлари, тингловчилар, мулоқот услуги, ўзаро тушуниш даражасига мувофиқ бўлиши керак. Лингвомаданиятшунослик миллий менталитет, иймон-этикод, анъаналар ва одатлар, хулқнинг ижтимоий меъёрлари, этник хусусиятлар билан шуғулланади. Шахс маданияти адабий тилдан фойдаланишда намоён бўлади. Инсоннинг маданияти мумтоз адабиёт, билимдон ва ўқимишли одамлар, олимлар ва психологлар нутқи орқали бойтилиши мумкин. Уларнинг нутқи стандарт бўлиб, маданиятлараро мулоқот соҳасидаги бўлажак мутахассислар учун намуна сифатида хизмат қилади.

Диссертациянинг «**Маданиятлараро мулоқотга оид муаммоларни ҳал этиш йўллари**» деб номланган учинчи боби (3 та бўлимда) тилнинг лисоний-маданий жиҳатлари тадқиқига бағишланган. Тадқиқотнинг мазкур бобида таржимонлар ва маданиятлараро мулоқот соҳасидаги бўлажак мутахассисларни тайёрлашга мўлжалланган лингводидактик тавсиялар тақдим этилган.

Тил мулоқотнинг асосий воситаси бўлиб, оламдаги объектларни номлаш ҳамда турли фикрларни ифодалаш учун хизмат қилади. Тил яхлит ва мураккаб тизим сифатида қўйидагича талқин қилинади: 1) турли вазифаларни бажарувчи сифатида; 2) мулоқот воситаси мақомида; 3)

товушли белгилар тизими кўринишида; 4) ахборот коди сифатида.

Социолингвистика тилнинг ижтимоий омилларини ўрганиб, лисоний материални тадқиқ қилишда ижтимоий мақсадларни кўзлайди. Америкалик олим Ж.Фишманнинг таъкидлашича, социолингвистика тилдан фойдаланишнинг ижтимоий жиҳатига мўлжалланган вариантини тадқиқ этади ва тилдан фойдаланувчилар эса ижтимоий тизим ва жараёнларнинг қисмлари ҳисобланади³⁸. Тилнинг ижтимоий жиҳати муайян ижтимоий ёки этник гуруҳлар вакилларининг махсус воситаларга мурожаатини ўрганиб, муаммоларни иккита йўналишда ҳал этади: тилдан жамиятга ва аксинча, жамиятдан тилга. Социолингвистика маданиятлараро мулоқот жараёни билан чамбарчас боғлиқ.

Турли халқаро анжуманлар, фестиваллар, мусобақаларда Ўзбекистоннинг вакили бўлиб қатнашувчи мутахассислар мулоқотнинг касбий ёки умумий шаклига қарамасдан, ўзбек маданияти соҳиблари ҳамда чет маданияти қабул қилувчиларидир. Баъзида мутахассисларимиз кўптилли маданий муҳит иштирокчиларига айланадилар. Чет тилларни эгаллаш миллий маданиятининг мукамал билишни талаб қилади. Маданиятлар ўртасидаги мулоқот ўз миллий маданиятини билиш шароитидагина муваффақиятли кечиши мумкин. Маданият билан боғлиқ хатолар осон кечирилмайди ҳамда хорижликларда сабий таассуротни уйғотади³⁹.

Эшитилган ахборотнинг мос тушунилиши маданиятлараро мулоқот доирасида нафақат матн маъносини англаш, балки касбий кўникмалар, баён этилган тушунчалар тўғрисидаги билимларга эга бўлиш, ҳамда мулоқот стратегиялардан тўғри фойдаланишни тақозо этади. Бу, албатта, мураккаб вазифа ҳисобланади. Бундан ташқари, чет тилларни ўрганишнинг ахлоқий ва рухий тамойилларга асосланганлиги маданиятлараро мулоқотнинг унумдорлиги учун катта аҳамиятни касб этади⁴⁰.

Лингвомаданиятшунослик тил ва маданият ўртасидаги муносабат муаммосини камраб олган ҳолда, унинг асосий диққати лингвистик бирликларда гавдаланган маданий ахборотга қаратилган. Мазкур фан, шунингдек, концептуал ва миллий олам манзараларини акс эттирувчи универсал ва алоҳида маданиятга хос концептларнинг вербаллашувини ўрганади⁴¹. Лингвомаданиятшунослик доирасидаги тадқиқотларда қўйидаги асосий тушунчалар учрайди: маданий концепт, лингвокультурема/лингвомаданий бирлик, маданий код, маданий қадриятлар, маданий коннотация, маданий макон, маданий категориялар, лисоний шахс.

Фразеологик бирликлар ва мақоллар миллий-маданий ўзига хослик, маданий омиллар ва уларнинг тузилмасидаги реалиялар, рамзлар, тимсоллар

³⁸ J.A. Fishman. Language and ethnicity in minority sociolinguistic perspective. – Clevedon; Philadelphia: Multilingual matters, 1999. – P. 8.

³⁹ С.Г. Тер-Минасова. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – С. 34.

⁴⁰ Е.К. Воронина. Влияние установки, создаваемой словесной инструкцией, на аудирование //Тезисы докладов научно-методической конференции. – Москва: МГПИИЯ, 2003. – С. 68.

⁴¹ D.U. Ashurova, M.R. Galieva. Cognitive linguistics. – Tashkent: VneshInvestProm, 2018. – P. 15.

каби маданий белгиларга эга таркибий қисмлардан иборат бирликлар сифатида талқин қилинади. Миллий менталитетни ҳамда мазкур тилда сўзлашувчи инсонларнинг маданий қадриятлар тизимини акс эттириш қобилияти туфайли улар маданий ҳодисаларнинг лисоний воқелантирилиши тариқасида таърифланган. Фразеология маданият ва инсонларнинг менталитети, уларнинг анъаналари, одатлари, афсоналари, удумлари, хулқи ҳақидаги қимматбаҳо маълумотлар йиғиндиси:

Инглиз мақоли: *Birds of feather flock together.*

Ўзбек мақоли: *Qozonga yaqin yursang – qorasi yuqar, yomonga yaqin yursang – balosi yuqar.*

А.В. Кунига биноан, кўплаб коммуникатив фразеологик бирликлар содда гаплар эканлигини⁴² таъкидлашимиз керак. Бироқ, М.И. Расулованинг фикрича, мақоллар кўпинча кўшма гаплар орқали ифодаланган⁴³. Бизнинг тадқиқотимиз жараёнида иккала турга оид мақоллар бир хилда учради.

Содда гап шаклидаги инглиз мақоли: *It's never late to learn.*

Содда гап шаклидаги ўзбек мақоли: *Olma olma darahining tagiga tushadi.*

Кўшма гап шаклидаги инглиз мақоли: *If you want to be a friend, never borrow, never lend.*

Кўшма гап шаклидаги ўзбек мақоли: *Toqqa chiqmasang do'lana qayda, jafо chekmasang jonona qayda.*

Маданиятлараро мулоқот асосан таржимоннинг фаолияти ва тил воситаларини танлаш даражаси билан боғлиқ. Таржимон иккала тилнинг кўйидаги жиҳатларини мукамал билиши керак: 1) талаффуз ва фонетик қоидалар; 2) сўзлар, синонимлар, сўз бирикмалар, турғун иборалар; 3) грамматик қоидалар ва гап тузилмалари; 4) стилистик ва лисоний услублар; 5) маданий жиҳатлар.

Маданиятлараро мулоқот жараёнида узатилаётган ахборот таржимаси фақатгина умумий сўзлардан иборат бўлмайди. Унинг мазмуни тилнинг ифодаловчи воситалар, стилистик усуллар, эскирган сўзлар, муқоясалар, шева сўзлари, сленг ва жаргон сўзлар, мақоллар ва маталларга боғлиқ. Тил усуллари, айниқса, сиёсий нутқ, илмий асарлар, дипломатик иборалар ва бадий асарларни таржима қилишда алоҳида эътиборини талаб этади. Ҳар қандай мулоқот акти инсон фаолиятидаги илмий, касбий, сиёсий, иқтисодий ёки маданий соҳалар доирасида вужудга келиши маълумдир. Баъзида аслият сўз ва ибораларининг таржима қилинаётган тилда муқобилларини танлаш жуда мураккаб ишдир, чунки улар ҳар хил йўсинда ўгирилиши мумкин.

Таржима муаммоларининг тадқиқотлари туфайли дунёнинг кўп нуқталарда, айниқса Россия, Ўзбекистон ва Европа давлатларида илмий мактаблар ва марказлар очилган. Таржима муаммоларини тадқиқ қилган ўзбек олимлар ўртасида Ғ.Саломовнинг ҳиссаси алоҳида диққатга сазовор.

⁴² А.В. Куни. Курс фразеологии современного английского языка. – Дубна: Феникс+, 2005. – С. 439.

⁴³ М.И. Расулова. Основы лексической категоризации в лингвистике. – Ташкент: Фан, 2005. – С. 226.

Ғ.Саломовдан ташқари, таржима назарияси ва амалиёти масалалари қуйидаги ўзбек тилшунослари ва таржимонлари томонидан фаол равишда тадқиқ қилинган ва ривожлантирилган: Хуршид Даврон, И. Ғафуров, К.Мусаев, А.Абдуазизов, Н. Комилов, Ш.С.Сафаров, И.М. Тухтасинов, Б. Холбекова ва бошқалар.

Маданиятлараро мулоқот ахбороти ўз мазмунига кўра ҳар хил турларга бўлиниши мумкин:

1. Умумий ахборот: таржимон турли хил нутқий формулалар ва турғун иборалардан тегишли вазиятларда тўғри фойдаланишни билиши лозим. Нутқ сифатини бойитиш учун кўпсонли синонимлар, тўғри грамматика ва мукамал талаффуз тавсия этилади.

2. Иқтисодий-сиёсий ва ишбилармонлик ахбороти. Мазкур ахборот тури нутқ хушмуомалалиги ва устомонлигини талаб этади. Қолаверса, таржимон иқтисодий-сиёсий дискурсга оид бой лексик захира ҳамда халқаро мулоқот амалга ошириладиган иккала давлатнинг иқтисодиёти ва сиёсати тўғрисида билимга эга бўлиши лозим.

3. Илмий-техник ахборот кўпқиррали бўлиши мумкин, бинобарин: тиббиёт, биология, биоахлоқшунослик, биомуҳандислик, математика ва ҳоказо. Ушбу ахборот тури махсус луғавий бойлик ҳамда инсон фаолиятининг у ёки бу соҳасидаги атамаларни мукамал билишни талаб этади.

4. Адабий ахборот шеърят ва наср, маълум бир ёзувчининг бадиий асарларига бағишланган маданий тадбирнинг мазмунини тўлдириши мумкин. Бундай ҳолатда адабий, шеърый сўзлар, ҳар хил стилистик усуллар ва ифода воситалардан хабардор бўлмаслик муаммолар туғдиришга қодир.

5. Инсон фаолиятининг муайян соҳасига тегишли ахборот, мисол учун, спорт, ҳарбий хизмат, тасвирий санъат, пазандачилик ва ҳоказо. Ҳар қандай соҳа ўзаро тушунишга асос бўладиган сўзлар, сўз бирикмалари, атамалар, иборалар захирасига эга ва улардан ўринли фойдаланилган ҳолда муваффақиятга эришиш мумкин.

Таржима мураккаб ва шарафли вазифа ҳисобланади. Иккала тилнинг мукамал эгаллаш, гап тузилмалардан моҳирона фойдаланиш, ҳар хил атамаларни ўз ичига олган йирик сўз бойлиги ҳамда тилларнинг нозик хусусиятларидан хабардор бўлиш маданиятлараро мулоқот жараёнида иштирокчиларнинг гапларини таржима қилишда хизмат қилиши аниқ. Бундан ташқари, моҳир таржимон кенг дунёқараш, фон билимлар, ҳаёт тажрибаси, чуқур маданият ва этикет соҳиби бўлиши, таржима жараёнида фойдаланилган тил соҳибларининг одатлари, анъаналари, байрамлари, миллий менталитет ва ҳаёт тарзини чуқур билиши лозим. Таржима таълим, сиёсат, иқтисодиёт, эстетика, ахлоқ ва маънавиятга оид ахборотни қамраб олган ҳолда, инсонларнинг тафаккурини бойитиб, уларнинг дунёқарашини кенгайтиради. Таржима илм, техника, маданият, санъат, спорт, иқтисодиёт, ҳарбий соҳаларни ривожлантиришда муҳим рол ўйнайди.

Ғ.Х.Раҳимов томонидан “Таржима назарияси ва амалиёти” асарида таржиманинг бир нечта турлари санаб ўтилган:

оғзаки-оғзаки – оғзаки эшитилган ахборотнинг оғзаки таржимаси;

ёзма-ёзма – ёзма матннинг ёзма таржимаси;

ёзма-оғзаки – ёзма матннинг оғзаки таржимаси;

оғзаки-ёзма – оғзаки эшитилган матннинг ёзма таржимаси⁴⁴.

Бадиий таржимани амалга ошириш учун мутахассис турли хил стилистик усуллар, ҳис-тўйғуларни ифодаловчи воситалар ҳамда асл матнда тасвирланган барча бўёқлар, сезгилар, тимсолларни чуқур ҳис этиши лозим. Бадиий таржима кўпинча ёзувчилар ёки шоирлар томонидан амалга оширилади, чунки фақатгина улар бадиий асарнинг мазмунини сақлай оладилар. Бадиий таржима оддий таржимон томонидан бажарилганда, матн ўз ҳиссий бўёқлари, ифодалилик, тил воситаларнинг гўзаллигини йўқотиши мумкин.

Бугунги кунда маданиятлараро мулоқот тил тизимида ўз изини қолдирувчи сленглар, ижтимоий лаҳжалар, неологизмлар хилма-хиллиги туфайли тилшуносларнинг диққатини жалб қилмоқда. Алоҳида шахс мазкур ҳолатни тўхтата олмайди – бу ижтимоий жараёндир. Стандарт тилини сақлаш мақсадида нима қилиш лозим?

1) омма диққат марказида бўлган инсонлар тилдан эҳтиёткорлик билан фойдаланиши лозим;

2) оммавий ахборот воситаларда тақдим этилган ахборот синчиклаб текширилган, жаргон сўзлар ва сленгдан тоза бўлиши керак;

3) тилдан фойдаланишнинг маслаҳат хизмати ташкил қилиниши керак;

4) мумтоз адабиёт асарларини одамлар ўртасида оммалаштирилиши талаб қилинади;

5) кутубхоналар нутқ маданиятига оид янги луғатлар ва қўлланмалар билан бойитилиши зарур;

6) имло ва пунктуация қоидалари луғатларининг янги наشري тайёрланиши ва тарқатилиши лозим.

Шундай қилиб, хорижий тилни ўрганиш нафақат лексик, грамматик, синтактик хусусиятларни билиш, балки турли нутқий актларга муносиб жавоб қайтариш, маълум вазиятда тил соҳибларининг ҳатти-ҳаракатини англаш, нутқий формулалардан ўринли фойдаланиш ҳамда тилда акс этган маданий-тарихий хусусиятлар ва этикетнинг тегишли меъёрларига амал қилишдан иборатдир.

⁴⁴ Ғ.Х. Раҳимов. Таржима назарияси ва амалиёти: дарслик-мажмуа. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2016. – Б. 24.

ХУЛОСА

1. Тил, баъзан моддий ёки ёзма манбаларнинг мавжуд бўлмаслигига қарамасдан, олам манзарасини ҳамда ўтмиш ва замонавий давр одамларининг ботиний дунёсини тасвирлашга имкон берувчи тарихий ҳужжатдир. Тил мулоқот воситаси ҳамда кишилиқ жамиятининг асосий ҳаёт кечириш воситасидир, уни мулоқотсиз тасаввур этиб бўлмайди. Шу боис, тил жамият тараққиётида муҳим роль ўйнайдиган ижтимоий ҳодиса ҳисобланади.

2. Глобаллашув жараёнида турли хил мамлакатлар ўртасида халқаро муносабатларнинг йўлга қўйилиши хорижий тиллар борасидаги мукамал билимга асосланган. Мазкур билим чет тилдаги сўзлар ва гапларни тўғри қўллаш билан чегараланиб қолмасдан, балки ушбу халқ маданияти ва менталитети ҳақидаги маълумотлардан хабардор бўлишни тақозо этади. Мулоқот давомида содир бўлаётган ножўя ҳолатлардан қутулиш учун ҳар бир иштирокчи миллий-маданий ўзига хослик аломатлари ва хорижликлар нутқий фаолиятининг ижтимоий меъёрлари талабларига ҳозиржавоб бўлмоғи даркор.

3. Маданиятининг қўйидаги турларини ажратишимиз мумкин: кундалиқ маиший маданият, нутқий маданият, сиёсий маданият, миллий маданият, меҳнат маданияти, шахс маданияти. Энг муҳим турлар қўйидагилардир: 1) моддий маданият: асбоблар, китоблар, иморатлар, кундалиқ ҳаётда қўлланилаётган нарса-предметлар; 2) руҳий маданият: билим, ахлоқ, маърифат, илм, адабиёт, санъат, дин ва ҳоқазо; 3) миллий маданият: миллий менталитет, миллий қиёфа, ҳаёт тарзи, анъаналар, одатлар, удумлар, байрамлар ва ҳоқазо.

4. Лисоний маданиятнинг тил жамоасининг тарихий ва ижтимоий жиҳатлари, унинг этник мансублиги, афсоналари, урф-одатлари, анъаналари, дини ва одоб-ахлоқи, санъати, адабиёти ва фольклори билан чамбарчас боғлиқ эканлиги инглиз ва ўзбек нутқий формуллари ва иборалари таҳлили ёрдамида исботланди. Ҳақиқатдан ҳам, тил жамиятнинг бундай соҳаларини акс эттирадиган тарихий ҳужжат вазифасини бажаради.

5. Маданиятлараро мулоқот соҳасидаги мутахассис тил бирликларнинг муайян вазият ҳамда аниқ шароитларга мувофиқ равишда ишлатилиши ҳақидаги билимга эга бўлиши керак. Бундан ташқари, мазкур мутахассис хорижий ҳамкорларга берилаётган таклиф ва саволларнинг ўринли ёки, аксинча, ноўрин эканлигини сезиши зарур. Маданиятлараро мулоқот компетенцияси учта асосий жиҳатлар доирасида шакллантирилади: 1) тил ўрганиш орқали хорижий маданият билан танишиш; 2) хорижий маданиятининг она тилининг ривожланишига таъсири; 3) шахснинг иккита тил маданияти таъсирида ривожланиши.

6. Маданиятлараро мулоқотининг самараси кўп жиҳатдан таржимон фаолияти ҳамда тил воситаларининг танлаши билан боғлиқ. Таржимон ҳар

иккала тилнинг қўйидаги жиҳатларини мукамал тарзда билиши лозим: 1) талаффуз ва фонетик қоидалар; 2) сўзлар, синонимлар, сўз бирикмалари, ибораларнинг танланиши; 3) грамматик қоидалар ва гап тузилмалари; 4) стилистик услублар; 5) тилларнинг маданий хусусиятлари.

7. Таржима ифода воситалари, стилистик усуллар, эскирган сўзлар, ўхшатмалар, шева сўзлари, сленг ва жаргонлар, мақол ва маталларни муайян тилдан бошқа тилга узатилиши билан боғлиқ. Айниқса, сиёсий нутқлар, илмий ишлар, дипломатик ҳужжатлар ва адабий асарларни таржима қилишда тил услубларига алоҳида эътибор қаратиш талаб қилинади. Маданиятлараро мулоқот кўламидаги ахборот мазмунига кўра ҳар хил турларга бўлиниши мумкин: 1) умумий ахборот; 2) ижтимоий-сиёсий ва ишбилармонлик ахбороти; 3) илмий-техник ахборот; 4) адабий ахборот; 5) спорт, ҳарбий соҳа, тасвирий санъат, пазандачилик каби инсон фаолиятидаги муайян соҳаларга тегишли маълумотлар.

8. Маданиятлараро мулоқот жараёнидаги тез-тез қўлланиладиган нутқий формулалар мулоқот воситаси вазифасини бажариб, у ёки бу коммуникатив-прагматик ахборотни маълум қилади. Улар предикативлик, модаллик, оҳанг тугаллиги, ҳозирги замонга муносабат каби хусусиятларга эга бўлиб, қувонч, қойил қолиш, ажабланиш, кўрқув сингари турли ҳис-тўйғуларни ифодалашга қодир. Инглиз ва ўзбек тилларидаги барча нутқий формулалар кундалик мулоқотда ишлатиладиган ҳамда модал таъсирланишни ифодаловчи асосий гуруҳларга тақсимланади. Бундан ташқари, саломлашиш ва хайрлашиш; ўзини таништириш; табриклар ва тилаклар; илтимослар; ҳис-тўйғуларни ва фикрларни ифодалаш; миннатдорчилик; таклифлар; розилик/норозилик; шубҳа; узр сўраш; таскин; таъзия билдириш; таклифлар ва маслаҳатлар; хушомадлар; маъқуллаш/рад этиш; рухсат этиш/таъқиқ каби нутқий формулалари ажратилган. Мазкур нутқий формулалар инглиз ва ўзбек тилларида фарқли жиҳатларга эга бўлиб, улар фойдаланилган тил услуби ва нутқ вазиятига мувофиқ ўзгариб туриши мумкин.

9. Фразеологик бирликлар ва мақоллар тузилишининг миллий-маданий ўзига хослиги, маданий омиллар ҳамда реалиялар, рамзлар, сиймолар каби маданий жиҳатдан белгиланган таркибий қисмларга эга бўлган лингвомаданий бирликлар (лингвокультуремалар) эканлиги исботланган. Улар миллий менталитет ҳамда тил соҳибларининг маданий қадриятлар тизимини акс эттириб, уларнинг маданияти, урф-одатлари, анъаналари, афсоналари, удумлари, хулқи тўғрисидаги қимматбаҳо маълумотларни тақдим этади.

10. Мулоқот компетенциясининг таҳлили жараёнида қўйидаги таркибий қисмлари ажратилган: 1) хорижий тилини эгаллаш, яъни унинг лексик-грамматик қоидалари, синтактик тузилиши ва стилистик хусусиятларини билиш; 2) хорижий тилнинг лингвомаданий хусусиятларини билиш, яъни мақол ва маталлар, турғун иборалар ва сўз бирикмалари, реалиялар,

объектларнинг номлари ҳамда анъанавий, ҳаётий ҳодисалар, тарихий воқеалар, илм, сиёсат, мамлакат ва миллатининг машҳур арбоблари ҳақидаги маълумотларга эга бўлиш; 3) маданият (адабиёт, санъат, мусиқа) билан танишиш.

11. Чоғиштирма лингвомаданий таҳлил инглиз ва ўзбек лингвомаданиятларининг универсал хусусиятларини ҳамда турли тил сатҳларига оид (лексик, фразеологик, синтактик, стилистик) лисоний бирликларнинг миллий-маданий ўзига хослигини очиб беришга, мазкур миллатларнинг миллий олам манзарасини тасвирлашга ҳамда ушбу тилларда мавжуд бўлган маданий концептларнинг миллий-маданий ўзига хослигини ва маданий қадриятларнинг ўхшашлик ва тафовутларини аниқлаб олишга имкон берди.

12. Маданиятлараро мулоқот жараёнида фойдаланиладиган инглиз ва ўзбек турғун ибораларининг қатор лексик-морфологик, тузилмавий, семантик, прагматик ва маданий номувофиқликлари аниқланди. Инглиз ва ўзбек мулоқот ибораларининг катта қисми ўз синтактик ҳамда лексик-морфологик тузилишига нисбатан фарқланади, чунки инглиз тили аналитик, ўзбек тили эса агглюнатив тиллар гуруҳига мансуб. Турғун ибораларнинг прагматик номувофиқликлари инглиз ва ўзбек тиллари қиёсида кўп учрайди. Улар маълум вазиятда ҳар хил прагматик вазифаларга эга бўлиб, маънонинг турли прагматик туслари намоён бўлади.

**SCIENTIFIC COUNCIL PhD.03/30.12.2019.Fil/Ped.83.01 ON AWARD OF
SCIENTIFIC DEGREES AT SAMARKAND STATE INSTITUTE OF
FOREIGN LANGUAGES**

SAMARKAND STATE UNIVERSITY

KHUSHMURODOVA SHAKHNOZA SHAYMONKULOVNA

**THE LINGUOCULTURAL APPROACH TO THE PROBLEM OF
INTERCULTURAL COMMUNICATION (on the example of the Uzbek and
English languages)**

**10.00.06 – Comparative Study of Literature, Comparative Linguistics and Translation
Study**

**DISSERTATION ABSTRACT
for the doctor of philosophy degree (PhD) of philological sciences**

Samarkand – 2020

The theme of the doctoral thesis (PhD) was registered by the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under number B2018.3.PhD/Fil612.

The doctoral thesis has been carried out at Samarkand State University.

The abstract of the dissertation in three languages (Uzbek, English and Russian (resume)) has been placed on the webpage of the Scientific Council at www.samdhti.uz and on the web-site of Information-educational portal «Ziyonet» www.ziyonet.uz.

Scientific supervisor: **Nasrullaeva Nafisa Zafarovna**
Doctor of philological sciences (DSc), Associate professor

Official opponents: **Mirsanov Gaybullo Kulmurodovich**
Doctor of philological sciences (DSc), Associate professor

Ergasheva Guli Ismoil kizi
Doctor of philological sciences (DSc)

Leading organization: **Bukhara State University**

Defense of dissertation will take place on « 18 » december 2020 at 10⁰⁰ at the meeting of the Scientific Council PhD.03/30.12.2019.Fil/Ped.83.01 on award of scientific degrees at Samarkand State Institute of Foreign Languages. Address: 140104, Samarkand city, Bustonsaroy street, 93. Tel.: (99866) 233-78-43; Fax: (99866) 210-00-18; e-mail: info@samdhti.uz.

The dissertation can be reviewed in the Information Resource Center of Samarkand State Institute of Foreign Languages. (Registration number 6205). Address: 140104, Samarkand city, Bustonsaroy street, 93. Tel.: (99866) 233-78-43.

The abstract of dissertation is distributed on « 5 » december 2020.
(Protocol of the register № 7 on « 5 » december 2020)

I.M. Tukhtasinov
Chairman of the Scientific Council on award of scientific degrees, Doctor of pedagogical sciences (DSc), professor

A.A. Yakhshiev
Scientific Secretary of the Scientific Council on award of scientific degrees, Candidate of philological sciences, Associate professor

Sh.S. Safarov
Chairman of the Scientific Seminar at the Scientific Council on award of scientific degrees, Doctor of philological sciences, professor

INTRODUCTION (Abstract of PhD thesis)

Actuality and urgency of the theme of investigation. The modern world linguistics pays more attention to linguocultural problems of languages in the process of communication of their native speakers. The linguocultural aspect of language learning has obtained the top position in world linguoscience. Problems concerning the use of speech formulas, translation of set expressions from one language into another, training of specialists of intercultural communication demand deeper and wider investigations from linguocultural point of view. It is very important in the process of world globalization.

In world scientific centres and linguistic schools of the world more attention is paid to speech patterns of international dialogues, styles of speech acts, pragmatic functions of set expressions. In this aspect lingual-cultural approach to the linguistic issues in the frame of international relations acquire special significance. Conditions of intercultural communication in the modern world, when a foreign language is a means of communication, comprehension, getting and gathering information demand different types of speech activity: speech etiquette and rules of polite communication. Modern international surrounding, economical and political integration into the world result in rising number of specialists in different spheres of science and technique who directly deal with foreign people in the frame of international scientific-technical relations, cultural and business affairs. All this points at the need in mastering foreign languages and speech etiquette.

From the first days of independence of our country there appeared a need in the specialists of intercultural communication. Our country is a reliable partner in the world and therefore attracts more and more foreign cooperators. Stable social-economical situation in the Republic of Uzbekistan leads to development of international relations with the world countries. This, in its turn, demands from educational system good specialists who will be competent in professional communication with representatives of other cultures. That's why teaching and learning foreign languages in modern Uzbekistan as well as development of researches in linguocultural aspects have turned into the primary significant tasks of education. The fulfillment of the same task, pointed in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On confirming the conception of development of the system of higher education in the Republic of Uzbekistan till 2030" "to embed advanced standards into the system of higher education basing on foreign experience, to obtain step-by-step transition of formation of practical skills from using theoretical recommendations in teaching modules"⁴⁵ is determined in the present research work.

The present thesis research will contribute to carrying out the tasks stipulated in Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № 1875 «About measures on further improvement of the system of foreign language learning» of December, 10, 2012, Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № 4947 "On the

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5847-сонли Фармони. // Халқ сўзи, 09.10.2019, № 209.

strategy of acting for further development of the Republic of Uzbekistan” of February, 7, 2017, Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № 2909 “On measures for further improvement of higher education system” of April, 20, 2017, Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № 3775 «On additional measures for improving the quality of education at higher educational institutions and providing their active involvement in wide-ranging reforms of the country» of June, 5, 2018, Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № 5847 «On confirming the conception of development of the system of higher education in the Republic of Uzbekistan till 2030» of October, 8, 2019 and other normative-legal documents in this sphere.

Accordance of the research with priority areas of science and developing technology of the republic. This work was performed in accordance with the priority area of science and technology development in the Republic of Uzbekistan: I. «Formation of the system of innovative ideas and ways of their implementation into social, legal, economical, cultural, spiritual-moral development of informative society and democratic state».

The degree of study of the problem. The problems of speech etiquette were investigated by E.I. Belyaeva⁴⁶, E.M. Vereshagin⁴⁷, V.E. Goldin⁴⁸, V.V. Kolesov⁴⁹, A.A. Leontiev⁵⁰, S.S. Oganessian⁵¹, N.I. Formanovskaya⁵² and others. The authors of many books on the problems of intercultural communication express similar idea that communication does not deal with just giving a piece of information but it is a result of productive thinking and solving definite problems or exchange of professional experience. Later, Wilhelm von Humboldt’s idea that “Man lives in the world about him principally, indeed exclusively, as language presents it to him”⁵³ was further promoted by many famous linguists all over the world. Among W. Humboldt’s followers in the United States there are W.D. Whitney, J.W. Powell, F. Boas, E. Sapir and B.L. Whorf who made a great contribution to the idea of the inseparability of language and culture. Most famous among them are E. Sapir⁵⁴ and B. Whorf⁵⁵, known in history of linguistics as the founders of the theory of linguistic relativity.

So, the last quarter of the 20th century is considered to be the period of intense study and establishment of Ethno-cultural Linguistics. One of the well-known linguists working in this field A. Wierzbicka who developed “the hypothesis of

⁴⁶ Е.И. Беляева. Принцип вежливости в речевом общении (способы оформления Декларативных высказываний в английской разговорной речи) // Иностранные языки в школе, 2005. - № 3. – С. 12-16.

⁴⁷ Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. Язык и культура. – М.: Индрик, 2005. – 1040 с.

⁴⁸ В.Е. Гольдин. Речь и этикет. – Москва: Просвещение, 2003. – 137 с.

⁴⁹ В.В. Колесов. Культура речи и культура поведения. – Санкт-Петербург: Оракул, 2003. – 116 с.

⁵⁰ А.А. Леонтьев. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. – Москва: РАО/МПЦИ, 2001. – 127 с.

⁵¹ С.С. Оганесян. Культура речевого общения // Иностранные языки в школе, 2002. - № 5. – С.19 -23.

⁵² Н.И. Формановская. Речевой этикет и культура общения. – Москва: Высшая школа, 2002. – 367 с.

⁵³ Гумбольдт фон Вильгельм. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – С. 31.

⁵⁴ E. Sapir. Culture, language and personality: Selected essays, 1949.

⁵⁵ B.L. Whorf. Language, thought and reality. Edited by John B. Carroll. – University of California Press, 1949. – 208 p.

language universals”⁵⁶ has published a number of influential comparative works on semantic universals and conceptual distinctions in different languages: “English: Meaning and Culture” (2006); “Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals” (1999); “Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese” (1997); “Semantics, Culture and Cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations” (1992); “Cross-cultural Pragmatics: The semantics of human interaction” (1991). Another well known linguist J.W. Underhill explores the relationship between the linguistic worldview and its reflection and transformation in the individual world picture. J. Underhill in his books “Creating Worldviews: Language, Ideology & Metaphor”⁵⁷ and in “Ethnolinguistics and Cultural Concepts: Truth, Love, Hate & War”⁵⁸ deals with the problem of ethnolinguistics, cross-cultural linguistic analysis and the problem of cultural concepts.

In Russia the researches on the problem of language and culture are also intensively developing. Suffice it to mention the names of such prominent linguists as N.F. Alefirenko⁵⁹, N.D. Arutyunova⁶⁰, S.G. Vorkachev⁶¹, V.V. Vorobyov⁶², V.I. Karasik⁶³, Yu.S. Stepanov⁶⁴ and many others who have published a number of scientific works in the field of cultural linguistics.

The following Uzbek scientists make significant researches dealing with the problems of culture and language: D.U. Ashurova⁶⁵, T.A. Bushuy⁶⁶, M.R. Galieva⁶⁷, A.E. Mamatov⁶⁸, N.Z. Nasrullaeva⁶⁹, G.H. Rahimov⁷⁰, M.I. Rasulova⁷¹, Sh.S. Safarov⁷², I.M. Tukhtasinov⁷³ and others.

⁵⁶ A. Wierzbicka. Understanding Culture through Key Words: English, Russian, Polish and Japanese. –N.Y.-L.: Oxford University Press, 1997. – P. 89.

⁵⁷ J. Underhill. Creating Worldviews: Language, Ideology & Metaphor. – Edinburg University Press, reprint edition, 2013. – 312 p.

⁵⁸ J. Underhill. Ethnolinguistics and Cultural Concepts: Truth, Love, Hate & War. – Cambridge University Press, 2012.

⁵⁹ Н.Ф. Алефиренко. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. – М.: Флинта, Наука, 2010.

⁶⁰ Н.Д. Арутюнова. Язык и мир человека. – Москва: Наука, 1999. – 896 с.

⁶¹ С.Г. Воркачѳв. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки, 2001. - №1. – С.64-72.

⁶² В.В. Воробѳв. Лингвокультурология. – Москва: Изд-во РУДН, 2008. – 340 с.

⁶³ В.И. Карасик. Язык социального статуса. – Москва: Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.

⁶⁴ Ю.С. Степанов. Константы: Словарь русской культуры. – 3-е изд. испр. и доп. – Москва: Академический Проект, 2004. – 992 с.

⁶⁵ D.U. Ashurova, M.R. Galieva. Cognitive linguistics. – Tashkent: VneshInvestProm, 2018. – 160 p.

⁶⁶ Т.А. Бушуй. Язык в истории развития человеческой мысли. – Ташкент: Фан, 2011. – 384 с.

⁶⁷ М.Р. Галиева. Дунѳнинг лисоний тасвирида диний-мифологик тафаккурнинг акс этиши. // Филол. фанлари докторлик дисс. ... автореф. – Тошкент, 2019. – 77 б.

⁶⁸ А.Э. Маматов. Лингвокультурологик тадқиқотларнинг асосий йўналишлари. // Филология ва маданиятлараро коммуникация: долзарб масалалар ва истиқболлар. – Тошкент, 30 апрель 2018. – Б. 58-60.

⁶⁹ Н.З. Насруллаева. Формирование гендерных концептов в английской и узбекской фразеологических картинах мира. – Дисс. ... док. филол. наук. – Ташкент, 2018. – 250 с.

⁷⁰ Г.Х. Рахимов. Таржима назарияси ва амалиѳти: дарслик-мажмуа. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2016. – 176 б.

⁷¹ М.И. Расулова. Основы лексической категоризации в лингвистике. – Ташкент: Фан, 2005. – 268 с.

⁷² Ш.С. Сафаров. Лингвистика дискурса. – Челябинск: ЧелГИК, 2018. – 315 с.; Ш.С. Сафаров. Таржимашуносликнинг когнитив асослари. Монография. – Тошкент: Наврўз, 2019. – 300 б.

⁷³ И.М. Тухтасинов. Таржимон тайѳрлашда касбий компетенцияларни эквивалентлик ходисаси асосида ривожлантириш. // Педагогик фанлари докторлик дисс. ... автореф. – Тошкент, 2018. – 69 б.

Connection of the theme of dissertation with the scientific-investigative works of higher educational institution, where the dissertation is carried out. The research has been carried out in the frame of scientific-research plan of Samarkand State University «Linguistics and modern methods of teaching foreign languages».

The aim of the research is to enlighten linguistic problems of intercultural communication as well as to reveal similarities and differences in structural-grammatical, lexical-morphological, pragmatic and cultural aspects.

For actualization of this aim the following **tasks of the research** are defined:

to define linguistic and extralinguistic factors of emerging language-related problems in the process of intercultural communication;

to work out the classification of speech formulas and set expressions, which are used in intercultural communication due to different situations and pragmatic aims;

to divide speech formulas and set expressions into different types due to their pragmatic and stylistic peculiarities as well as to sort informational content of intercultural communication into definite types;

to enlighten linguocultural discordances between Uzbek and English language units, speech formulas and phrases of intercultural communication;

to reveal similarities and differences between Uzbek and English speech formulas and set expressions in the frame of structural-grammatical, lexical-morphological, stylistic and pragmatic aspects.

The object of the research – Uzbek and English speech formulas and set expressions of intercultural communication.

The subject of the research: similarities and differences of Uzbek and English speech formulas and set expressions in the frame of semantic, structural-grammatical, lexical-morphological, pragmatic and linguocultural aspects.

The following methods of the research were used: descriptive method, comparative method, componential analysis and cross-cultural analysis.

The scientific novelty is defined by the following points:

linguistic and extralinguistic factors of emerging language-related problems in the process of intercultural communication have been defined;

classification of speech formulas and set expressions, which are used in intercultural communication due to different situations and pragmatic aims has been worked out;

speech formulas and set expressions have been divided into different types due to their pragmatic and stylistic peculiarities as well as informational content of intercultural communication has been sorted into definite types;

linguocultural discordances between Uzbek and English language units, speech formulas and phrases of intercultural communication have been enlightened;

similarities and differences between Uzbek and English speech formulas and set expressions have been revealed in the frame of structural-grammatical, lexical-morphological, stylistic and pragmatic aspects.

The practical results of investigation:

linguistic problems of intercultural communication have been revealed and recommendations have been worked out for solving them;

Uzbek and English speech formulas have been sorted due to their structural-grammatical, lexical-morphological, semantic, pragmatic and linguocultural peculiarities;

linguodidactic recommendations have been presented for translators and specialists of intercultural communication.

The reliability of the results. The reliability of the results of research is supported with results of investigation, crucial scientific-theoretical background, a large volume of analyzed material, experience of theoretical background of previous investigations in this area, as well as with correspondence of results of this research with theoretical background of the given dissertation; conclusion, offers and recommendations were embedded into practice, obtained results were approved by special structures.

Theoretical and practical significance of the results of research. Theoretical significance of the research is obvious in comparative study of speech formulas and set expressions of different language systems and, thus, in promoting further investigations in the aspects of linguoculturology and translation studies. Scientific results of the dissertation can be used as theoretical material for training translators in order to improve their translation activity.

Practical significance of the research is defined by using it in the system of higher education, particularly in creating teaching books and manuals on “Linguoculturology”, “Pragmatics”, “Theory and practice of translation”, in teaching special disciplines, writing research works and monographs as well as in compiling dictionary of speech formulas. The materials of the research work can be used at philological and translation departments of higher educational institutions in the process of intercultural communication.

Implementation of the research results. On the basis of the results of the research of the linguistic problems of intercultural communication:

conclusions of investigating linguocultural discordances revealed in the process of comparative analysis of the English and Uzbek speech formulas and set expressions of intercultural communication have been used in fundamental project OT-Φ8-062 “Til taraqqiyotining derivatsion qonuniyatlari” (Derivational regulations of language development) (certificate № 89-03-4200 of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan from October, 26, 2020). The scientific results gave chance to preserve linguocultural content in the process of translating them from one language into another one and to study their derivational relations among languages;

scientific results of the research work have been used in innovative project I-204-4-5 «Creating virtual resources and implementing them into the teaching process basing on informative-communication technologies on English specialized subjects» (certificate № 89-03-2233 of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan from June, 24, 2020). The use of scientific results of the dissertation was helpful in teaching English speech formulas, situations of using them, classifying speech formulas due to

grammatical, morphological, lexical, pragmatic and semantic criteria and studying conditions of using them in the process of intercultural communication as well as in learning their semantic meaning;

materials of the research work have been included into the discipline “Practical course of the Foreign language” for Bachelor students of “5120100 – Philology and teaching languages (the English language) due to State Educational Standard (certificate № 89-03-2156 of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan from June, 19, 2020). The scientific novelty and recommendations of the dissertation were useful for learning English speech formulas, translating phrases of intercultural communication into Uzbek and to prepare English language specialists and translators.

conclusions about using speech formulas, conditions of applying to them, idiomatic expressions were used for the scenario of culture-related programs of Samarkand Regional Tele-radio Company: «Assalom Samarqand (Hello Samarkand)», “Ta’limdagi islohotlar (Reforms in education)”, “Ingliz tili saboqlari (English lessons)” (certificate № 09-01/217 of Samarkand Regional Tele-radio Company from June, 26, 2020). This gave chance to disclose national-cultural features of English and Uzbek set expressions which are used in intercultural communication and to learn their semantic meaning.

Approbation of the research work. The results of the research work were approbated in discussion being the scientific reports of 6 International and 3 Republic conferences.

Publication of the research results. The results of the scientific research are demonstrated in 20 scientific works including 8 scientific articles, among them 5 are published in Republic and 3 in International scientific journals (including Scopus journal) recommended by High Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan.

The structure and volume of the thesis. The dissertation consists of Introduction, 3 chapters, conclusions on chapters, Conclusion, List of used literature. The volume of the dissertation contains 148 printed pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In Introduction part the topicality and relevance of the research are substantiated, the aim and objectives of the research, its object and subject are formulated, its conformity with the priorities of development of science and technology of the Republic of Uzbekistan is shown, the scientific novelty and practical results of the study are described, the theoretical and practical significance of the obtained results are revealed, a list of introducing the research results into practice, published works and information on the structure of the dissertation are provided.

In the first chapter of the dissertation «**Essential linguistic problems of intercultural communication**» (in 3 paragraphs) the role of intercultural communication in development of language systems is defined, the main problems

of intercultural communication are revealed and lingual-cultural peculiarities of the Uzbek and English languages are described.

Language is a means of communication. Human-beings can't exist without communication. So, language performs social function in human society. A language is a historical document which reflects history, economy, culture, mentality, religion and other nationally specific information of its bearers. For thousand years there has been accumulated non-countable number of lingual facts, which became the objects of investigations fulfilled by linguists. They paid attention not only to one definite language, but also to sociolingual, ethnic-cultural, semantic-structural similarities and differences between them. In this way comparative study became a separate and huge direction of linguists' investigations.

Scientists have explained the term "culture" from different aspects. Edward T. Hall defines culture as "the way of life of people, the sum of their learned behaviour patterns, attitudes and material things"⁷⁴. Schultz defines culture as follows: "It includes knowledge and beliefs of the group of people who share common conventions to help articulate their understandings of life and of themselves. We all have such subconscious knowledge in our minds, just as we have the subconscious knowledge of our language"⁷⁵. K.M. Schmitt and E. Fehr maintain that culture is composed of "everything that a person should know to be able to feel and to do, in order to succeed in behaving and acting in an environment like somebody from this environment"⁷⁶. P. Newmark remarks that culture is "the way of life and its manifestations that are peculiar to a community that uses a particular language as its means of expression"⁷⁷. So, culture is a unique symbol or complex of features of every country which distinguish people according to their history, traditions and cultural background. Culture plays an important role both in humans' life and society development. The integrative definition of culture contains three significant points. First, the term culture refers to a set of knowledge, people's long life experience and different norms that are preserved in a definite society. Secondly, culture is a system of cultural peculiarities which people share and transmit through everyday speech or interaction among each other in a certain society and pass it from one generation to another. Finally, culture encourages people to adapt to the environment they live in, unites people within one aim.

Different types of culture can be differentiated: culture of everyday routine, speech culture, political culture, national culture, culture of labour, personal culture. But the most important division is material culture and spiritual culture. Material culture includes artefacts as the result of human activity: tools, books, buildings, objects of everyday life. Spiritual culture embraces the spheres of human consciousness such as cognition, morals, enlightenment, science, literature, art,

⁷⁴ E.T. Hall. *The silent language*. – New York: Anchor Books, 1990. – P. 57.

⁷⁵ Schultz. *Managing corporate communication: a cross-cultural approach*. Macmillan International Higher Education, 2003. – P. 32.

⁷⁶ K.M. Schmitt and E. Fehr. A theory of fairness, competition and cooperation. *The quarterly journal of economics*, 1999. – Volume 114. - № 3. – P. 819.

⁷⁷ P. Newmark. *Multilingual matters*. Language arts and disciplines, 1998. – P. 94.

religion, etc. One of the most significant notions is national culture which deals with national mentality, national character, lifestyle, traditions, customs, rituals, holidays, etc.

There exist important aspects of culture: culture is the human made part of the environment; culture reflects widely shared assumptions about life; culture is so fundamental that most people do not and cannot discuss or analyze it; culture becomes evident when someone encounters someone from another country who deviates from cultural norms; culture is transmitted from generation to generation; even in new situations, people can make a judgment about what is expected in their own culture; cultural values endure and change takes place over a number of generations; violations of cultural norms have an emotional impact on people; it is relatively easy to make generalizations about cultural differences⁷⁸.

There were revealed the main approaches to the notion of culture which were described in the present chapter in details: national-cultural approach, evaluative approach, social approach, normative approach, functional approach, textual approach, dialogic approach, cognitive approach, symbolic approach and comparative-typological approaches.

The reason of differences in various lingual cultures is explained by historical, cultural, religious, moral, social background of a definite nation or language speaking society.

There are two main dimensions that contribute to the ways people differ from each other within a culture. One side is the primary dimensions of diversity, i.e. human differences that are inborn and are connected with ethnicity, gender, age, social class, physical abilities, individual features of character, etc. Comparatively, the secondary dimensions of diversity refer to conditions that can be changed more easily than the primary dimensions and can include educational level, work experience and income.

Humans share their experience, knowledge about different cultures and traditions with the help of language means. Language is bound up with culture in multiple and complex ways. It is acknowledged that efficient communication is impossible without deep and wide background knowledge of native speakers' culture which implies ways of life, mentality, vision of the world, the national character, customs, beliefs, systems of values, kinds of social behaviour⁷⁹.

Linguistics is the aspect in which people's culture is reflected and conveyed. With the help of language real, objective culture is conveyed. On this base a new science which is called "Lingual culture" or "Linguoculturology" has appeared. Lingual culture is a science, which deals with linguistics and culture and researches culture of people which are fixed in language. V.N. Teliya defines Linguoculturology as "a study aimed at investigating and describing the correlation between language and culture in scope of modern culture national self-

⁷⁸ M. Wang, R. Brislin, D. Williams and J. Chao. Turning bricks into jade: Critical incidents for mutual understanding among Chinese and Americans. – Yarmouth, ME: Intercultural Press, 2000. – P. 34-35.

⁷⁹ С.Г. Тер-Минасова. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – С. 26.

consciousness and its sign representation”⁸⁰; V.V. Vorobyov states that it is “an integrated scientific discipline studying correlations and interactions between culture and language in their functioning”⁸¹; V.V. Krasnikh considers Linguoculturology as “a discipline studying manifestation, reflection and fixation of culture in the language and discourse”⁸².

The aim of Linguoculturology is to study linguistic means with the help of which language embodies, stores and transfers culture; the object of the study are the linguistic units which contain culture specific information. The subject of linguocultural studies is the interaction between language, culture and the human who uses language regarded as a “container” for cultural information. Comparative Linguoculture, in its turn, is aimed at investigating universal features of different linguocultures and national-cultural specifics of linguistic units belonging to different language levels (lexical, phraseological, syntactical, stylistic); national world picture of different nations; similarities and differences of cultural values of different ethnoses; universal and national-cultural specifics of cultural concepts; cultural factors influencing the language usage.

Both Uzbek and English cultures have a long and rich history which developed for many years. There are many linguistics units, words, expressions which are used in different situations. These notions symbolize these nations’ lives, traditions, mentality and actually, people’s inner feelings and beliefs, their attitudes towards various occasions. They can’t be translated from one language into another. They should be explained in order to be clear and understandable for English-speaking foreigners. For example, it is a frequent replica to say “*Keling*” (in singular) or “*Kelinglar*” (in plural) in the Uzbek lingual culture. Uzbek people are very hospitable and usually say this phrase when they meet their relatives, neighbours or friends in a street, shop, park, etc. If we say equivalent English phrase like “*Come to my place (home)*” to an English native speaker, he or she will ask about the time and reason of invitation because Englishmen don’t use such phrase just as a common expression of familiar communication. Another example is the Uzbek expression “*Charchamang*” which Uzbek people say to each in saying goodbye. This wish is translated into English as “*Don’t be tired*”. For Uzbek people this phrase is used just as a means of communication, not because the speaker is tired. It is often pronounced in communication acts as a positive wish of people to each other. However, if someone says “*Don’t be tired*” to an English person, it will be accepted as a rather strange wish; they don’t say so. On the contrary, they wish each other “*Good luck*” or “*Good mood*”.

In the second chapter of the dissertation «**Types of discordances of English and Uzbek set phrases**» (in 5 paragraphs) there are revealed lexical-morphological, structural-semantic, pragmatic and social-cultural discordances between language units, speech formulas and phrases of intercultural

⁸⁰ В.Н. Телия. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. // Фразеология в контексте культуры. – Москва: Языки русской культуры, 1999. – С. 16.

⁸¹ В.В. Воробьёв. Лингвокультурология. – Москва: Изд-во РУДН, 2008. – С. 37.

⁸² В.В. Красных. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций. – Москва: ИТДГК Гнозис, 2002. – С. 27.

communication in the Uzbek and English languages.

Speech formulas and are widely used in the process of intercultural communication. Under speech formulas we understand fixed, often repeated in dialogue contexts, identical or similar due to concrete speech situation. These expressions have specific functions in speech act as they are tools or means of communication between people of different nations and lingual cultures. Each of them is designed for a concrete speech situation.

The main difference of speech formulas from phraseological units is their function: they perform communicative function, not nominative one. Speech formulas, being often used in typical speech situations, obtain specific communicative-pragmatic information. Speech formulas have obtained the following features: predicativeness, modality, intonation completeness, relation to present time. The change of any of these features leads to change of their meaning and function.

All speech formulas of the English and Uzbek languages can be systemized into main groups: formulas of everyday use and formulas of modality reactions. Besides, there are classified speech formulas of: greeting and saying good bye; getting introduced; congratulations and wishes; request; expressing feelings and opinion; gratitude; invitations; agreement / disagreement; hesitation; apology; comforting; condolence; suggestions and advice; compliments; approval / refusal; permission / prohibition. All these speech formulas differ in the English and Uzbek languages, even the most common English and Uzbek forms of greeting: from the point of view of time there are several English speech formulas of greeting: *Good morning! Good afternoon! Good evening! See later! See you next week!* In the Uzbek language we also have expressions for different parts of a day: *Xayrli tong! Xayrli kun! Xayrli tun!* But more often general and universal speech formulas is used for any situation and for any day time, it is “*Assalomu alaykum!*”

Moreover, speech formulas can vary due to the language style and situation in which they are used. For a concrete situation: *How do you do?* – formal, for official meeting; *How are you?* – neutral, for everyday use; *How is life going on?* – for informal meeting with friends. In the Uzbek language there are no such strict borders between formal / informal speech formulas, asking “*Yaxshimisiz?*” or “*Qandaysiz?*” will suit any situation.

Speech formulas can express people’s feelings such as joy and satisfaction, admiration, surprise and disappointment, etc.:

joy and satisfaction:

English: *Thanks to God, Thank Heaven, How great!*;

Uzbek: *Xudoga shukur! Qanday yaxshi!*;

admiration:

English: *Good for you!, By golly;*

Uzbek: *Ajoyib! Zo’r!* (mostly single word is used);

surprise (positive):

English: *My God! Good God!, Good Lord!*;

Uzbek: *Zo’r! Qoyil!*

surprise (disappointment):

English: *My eye! In God's name, By Jove, For the Land's sake;*
Uzbek: *Voydod! Naxotki! Voy, Xudoyim!*

Speech formulas used for expressing feelings due to negative situations are prevailing in number with those which express positive feelings.

The investigation has shown that there are hundreds of English and Uzbek expressions which can't be just translated from one language into another to national culture: *Merry Christmas!* – no Uzbek variant; *Treat or trick!* – no Uzbek variant; *Kelin muborak!* – no English variant; *Sunnat to'y muborak!* – no English variant.

One of the interesting steps of investigation was actualization of the meaning of speech formulas in literary texts. Being used in dialogue replicas of literary issues, such expressions release specific pragmatic meaning. Speech formulas reveal personal attitude of the characters to people and objects around, to events and news:

"Forgive me". He said, "But there are spies everywhere. That man with the beard, do you know him?". "Exactly", said Mr. Ontrage. "I think it would be better if we continued our conversation in private" (EWV, 97).

The phrase *"Forgive me"* doesn't express apology but is used for attracting communicant's attention.

Sometimes speech formulas express another feeling. Thus, in the following example two illocutions of greeting render wishes:

Lady Bracknell: *Good morning, dear Algernon. I hope you are behaving very well.*

Algernon: *I'm feeling very well, Aunt Augusta (OWI, p. 22).*

In this context usage of speech formula *"Good morning"* is directed not for expressing greeting is proved by other expressions of speech act:

"I'll come back at eleven tomorrow. When he wakes up give him eight drops of turpentine and three pounds of steak. Good morning".

This speech act contains expression of gratitude, apology, saying good bye. Besides all this, the reaction of the listener's on the utterance plays an important role in understanding real meaning of this or that speech formula. If the expression doesn't coincide with the reaction of communicant(s), it means that the present speech act hasn't got its communicative aim:

Liza: *How do you do, professor Higgins? Are you quite well?*

Higgins: (Choking): *Am I ... (He can say no more).*

Liza: *But of course you are: you are never ill (BSP, p. 89).*

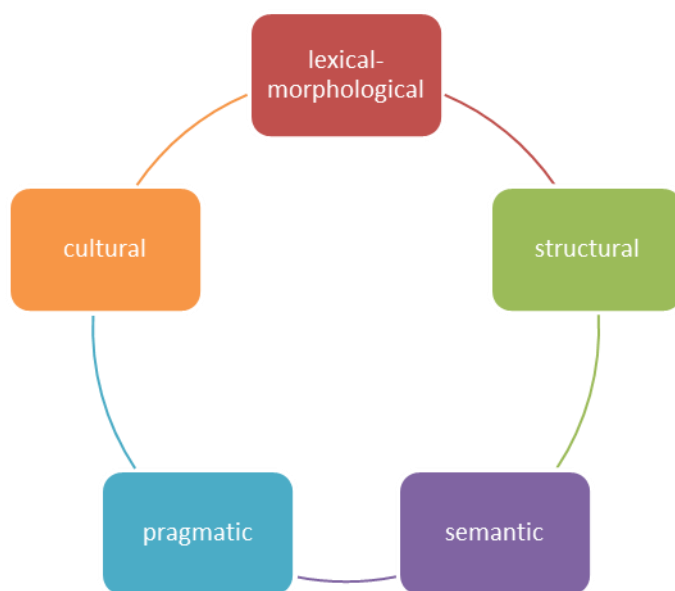
The communicative conflict appears with the help of speech formula *"How do you do?"* which professor Higgins accepts as *"Are you quite well?"* in the meaning "you are mad". This makes the professor so aggressive that he isn't able to utter a single word. As for Liza, she just wanted to ask about the professor's health and didn't mean anything bad.

So, in literary texts speech formulas do not possess one fixed meaning, in various situations and contexts they may have different pragmatic meaning. Speech formulas in texts of belle-lettre style create authentic atmosphere and transfer characters' feeling and emotions. They have a special communicative aim and

impose stylistic and pragmatic meaning to the whole plot. Almost all of them appear in dialogue replicas.

There have been revealed many lexical-morphological, structural, semantic, pragmatic and cultural discordances of English and Uzbek set phrases of intercultural communication. They are demonstrated in the following scheme:

Most English and Uzbek phrases of communication differ by their syntactical structure and lexical-morphological set. This can be expected as both analyzed languages are different not only from cultural aspect, but also grammatical-morphological point of view. We know that English declarative sentences are based on the following structure: Subject – Predicate – Object. As for Uzbek sentences, they are formed due to another scheme: Subject – Object – Predicate (at the end of a sentence). So, the word order in English and Uzbek sentences are totally different⁸³.

The following expressions render the same meaning but differ in structure: *Many happy returns of the day!* – *Tug'ilgan kuningiz muborak!*; *I am glad to see you* – *Sizni ko'rganimdan hursandman*. We often have cases of structural and componential differences: *All the best* – *Muvaffaqiyat tilayman*; *Take care* – *Sog'bo'ling*; *Happy journey* – *Oq yo'l*.

Total structural discordance is first of all vivid in the category of possession which is expressed by possessive suffixes in Uzbek and by possessive pronouns in English: *May I introduce you to my family?* – *Sizni oilamga tanishtirishga ruhsat bering*; *You seem to be joking* – *Menimcha, hazillashyapsiz*; *This is your invitation, please.* – *Marhamat, sizning taklifnomangiz*. So, on these common examples we can confirm that a communicant of English-Uzbek conversation should master all possessive pronouns of English and possessive suffixes (endings) of Uzbek.

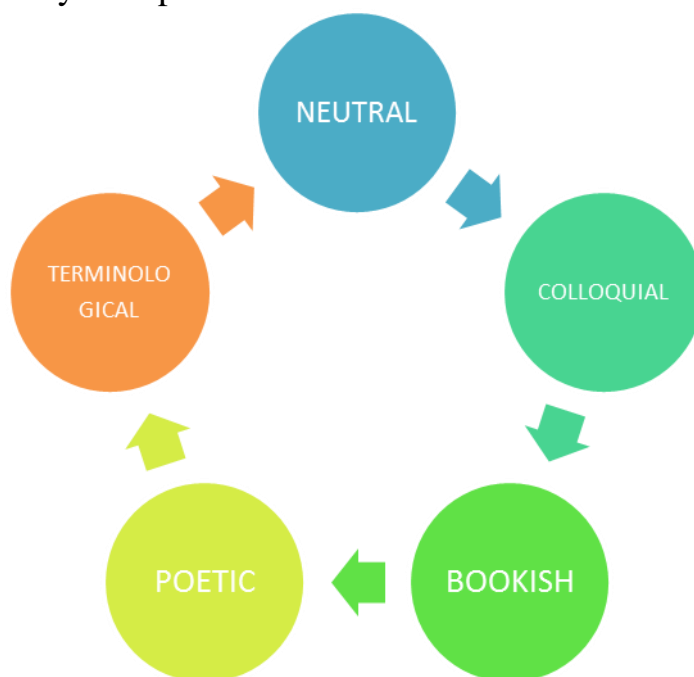
Pragmatics deals with semantics of language units in a definite speech act

⁸³ Г.Х. Рахимов. Таржима назарияси ва амалиёти: дарслик-мажмуа. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2016. – Б. 100-101.

due to create interrelation between communicants. Pragmatic discordances of set expressions in English and Uzbek are frequent phenomena, even in the most common expressions: Uzbek “*kechirasiz*” and English “*sorry*”, “*pardon*”, “*excuse me*”. They have different pragmatic function in concrete situation and can produce various pragmatics “shadows” of meaning.

If in a restaurant or café an Uzbek interpreter wants to render “*Bu stol bo’sh*” in English like “*This table is free*”, it will convey totally another meaning because the English word “free” has also a meaning “free of charge”, “not to be paid”. That’s why one should say “*This table is vacant*” which means that nobody has taken it yet.

The expression “*I’d like to invite you to my home*” is rather formal, used in order to invite respected guests or foreign partners. “*Come and see me*” can be said to a relative, neighbor or acquainted person, close friends or members of family. Speech formulas and set expressions are divided into the following types due to their pragmatic and stylistic peculiarities:

1. Neutral set expressions which can be used in any context and are proper for any language style.
2. Colloquial – are used in informal way, in oral speech act. They can appear in written texts as replicas of literary characters.
3. Bookish – are used in books mostly, less in oral speech, are rich in pragmatic meaning.
4. Poetic – are used in poems and lyrics.
5. Terminological – belong to specific area of science and aspect of human activity.

Besides this, a good bilingual specialist should have deep knowledge of history, culture, literature, customs and traditions, moral-religious principles, social norms, etc. Positive atmosphere of intercultural communication is based on rich background knowledge of the person who maintains it, i.e. interpreter. For

example the following words and expressions can't be directly translated from Uzbek into English as they are closely connected with national culture of Uzbek people: *kelin, kelinsalom, sunnat to'y, Navruz, sumalak, mahalla, Yashang!, andisha, mullo, quda-anda, Hayit muborak!, Uvali-juvali bo'linglar*, etc. The same difficulty appears in rendering English *Merry Christmas, Boxing Day, pub, carol, Downing street, 10*, etc.

In using various expressions in communication with native English speakers we should pay attention to national and cultural peculiarities of the English language, while translating these expressions speaker's attitude to that situation is also very important, because we can't always translate them directly as they are registered in dictionaries; in the English language lots of phrases have far different meaning, depending on definite context and situation.

So, a language being the heritage of our ancestors is able to reconstruct even prehistory and remote past when human minds and human communication started to form and emerge. Intercultural communication demands both perfect knowledge of a foreign language and high speech etiquette. Speech act should correspond to the situation, communicative aims, auditory, style of communication, degree of mutual understanding. Lingual culture deals with national mentality, beliefs, customs and traditions, social norms of behavior, ethnic peculiarities. A personal culture is reflected in use of literary standard language. One's personal culture can be enriched by classical literature and speech of educated and intelligent people, scientist and philologist. Their speech is standard and can serve like a sample for a future specialist of intercultural communication.

Chapter III named **“Ways of solving the problems of intercultural communication”** (in 3 paragraphs) is devoted to investigation of linguoculturological aspects of language. Linguodidactic recommendations for training interpreters and specialists of intercultural communication have been proposed in this chapter.

Language is the main tool of communication which has a diversity of language means for nominating objects of the world and expressing different thoughts. A language is a unique and complicated formation which was interpreted: 1) from language functioning and 2) as a means of communication, 3) as a system of signs with sounds and 4) as a code of information.

Sociolinguistics deals with social factors of language and uses sociological aims for investigating linguistic material. American scientist J. Fishman points that sociolinguistics investigates socially oriented variety of language use, language users are the parts of social systems and processes.⁸⁴ Social side of a language studies specific means of representatives of definite social or ethnic groups. Social aspect of a language solves the problems in two directions: from the language to

⁸⁴ J.A. Fishman. Language and ethnicity in minority sociolinguistic perspective. – Clevedon; Philadelphia: Multilingual matters, 1999. – P. 8.

society and vice versa from society to the language. Sociolinguistics is closely connected with the process of intercultural communication.

The specialists who represent Uzbekistan at various international conferences, festivals, competitions are potential intercultural communicants, who are both bearers of native Uzbek culture and receivers of foreign culture despite the form of communication: professional or common. Sometimes our masters find themselves in multilingual cultural sphere. Mastering foreign language demands perfect knowledge of national culture. The dialogue between cultures is available in the condition of knowing own national culture. Culture-related faults are not easily forgiven and produce a negative impression of foreign communicants⁸⁵.

Adequate comprehension of the heard information in the frame of intercultural communication demands not only decoding the text, but possessing professional skills and having background knowledge about the uttered notions as well as using communicative strategies. This is a complicated task, certainly. Moreover, behavioral and motivated specifics of learning foreign languages become significant for having productive intercultural communication⁸⁶.

Linguoculturology faces the problem of correlation between language and culture. Attention is focused on the cultural information embodied in linguistic units. It also studies verbalization of both universal and culture specific concepts that represent the conceptual and national world pictures⁸⁷. There are several main notions which are very essential for the studies in the framework of linguocultural studies: cultural concept, linguocultureme / linguocultural unit, culture code, cultural values, cultural connotation, culture space, cultural categories, linguistic personality.

Phraseological units and proverbs are interpreted as units which possess national-cultural specifics, cultural factors and culturally-marked components in their structure: realia, symbols, images. They are defined as linguistic representations of cultural phenomena due to their ability to reflect the national mentality and the system of cultural values of the people who speak this language. Phraseology is regarded as a set of valuable data about culture and the mentality of the people, their customs and traditions, myths, rituals, habits, behaviour, etc.:

English proverb says: *Birds of feather flock together.*

Uzbek proverb: *Qozonga yaqin yursang – qorasi yuqar, yomonga yaqin yursang – balosi yuqar.*

We should point that according to A.V. Kunin, most of communicative phraseological units are simple sentences⁸⁸. But M.I. Rasulova considers that proverbs are mostly expressed by complex sentences⁸⁹. But during our

⁸⁵ С.Г. Тер-Минасова. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – С. 34.

⁸⁶ Е.К. Воронина. Влияние установки, создаваемой словесной инструкцией, на аудирование //Тезисы докладов научно-методической конференции. – Москва: МГПИИЯ, 2003. – С. 68.

⁸⁷ D.U. Ashurova, M.R. Galieva. Cognitive linguistics. – Tashkent: VneshInvestProm, 2018. – P. 15.

⁸⁸ А.В. Кунин. Курс фразеологии современного английского языка. – Дубна: Феникс+, 2005. – С. 439.

⁸⁹ М.И. Расулова. Основы лексической категоризации в лингвистике. – Ташкент: Фан, 2005. – С. 226.

investigation there were found many proverbs of both types of sentences: simple and complex:

Simple English proverb: *It's never late to learn.*

Simple Uzbek proverb: *Olma olma darahlining tagiga tushadi.*

Complex English proverb: *If you want to be a friend, never borrow, never lend.*

Complex Uzbek sentence: *Toqqa chiqmasang do'lana qayda, jaf o chekmasang jonona qayda.*

The result of intercultural dialogue depends much on translator's work and choice of language means. A translator has to know both languages very well: 1) pronunciation and phonetic rules; 2) choice of words, synonyms, word combinations, set expressions; 3) grammar rules and sentence structures; 4) stylistics and language styles; 5) cultural aspect of both languages.

Translation of information in the process of intercultural communication doesn't consist of common words only. Its content is rich in expressive means of language, stylistic devices, archaic words, comparisons, dialectal words, slang and jargon words, proverbs and sayings, etc. Language styles require a special attention, especially in translating political speeches, scientific issues, diplomatic expressions, and literary works. Obviously, every communication act takes place in the frame of scientific, professional (e.g. medical), political, economical or cultural spheres of human activity. Sometimes it is a big problem to choose the words in translating language for the words and expressions of original language because they can be translated in different ways.

Researches on the problems of translation led to opening scientific schools and centers in many parts of the world, especially Russia, Uzbekistan and European countries. Among Uzbek scientists who investigated translation problems, the contribution of G. Salomov deserves a special attention. Besides G. Salomov the theory and practice of translation has been actively investigated and developed by the following Uzbek linguists and translators: Khurshid Davron, I. Gafurov, K. Musaev, A. Abduazizov, N. Komilov, Sh. S. Safarov, I.M. Tukhtasinov, B. Kholbekova and others.

According to the content the information of intercultural communication can be divided into several types:

1. General and common information: a translator has to know various speech formulas and set expression to use properly in different situations. A wide range of synonyms, good grammar and perfect pronunciation are recommended to enrich the quality of speech.

2. Economical-political and business information. This type of information demands special attention to politeness and diplomacy of speech. Moreover, a translator has to possess a rich lexical fund of economical-political discourse as well as knowledge about economy and politics of both countries between which the international dialogue takes place.

3. Scientific-technical information which can have many aspects, e.g. medicine, biology, bioethics, bioengineering, mathematics, etc. This type of information requires a perfect knowledge of specific vocabulary and terms of this or that sphere of human activity.

4. Literary information can fill the content of any cultural event devoted to poetry and prose, literary works of any writer. In this case the problems can appear by unawareness of literary word, poetic words, different stylistic devices and expressive means.

5. Information which belongs to a definite sphere of human activity, e.g. sport, military service, painting, cooking, etc. Each sphere has its own stock of words, word combinations, terms, expressions and idioms which in case of proper use in communication can lead to successful flow of the process and mutual understanding.

Translation is both complicated and honorable task. Perfect mastering of both languages, skillful use of sentence structures, rich word stock including various terms and being aware of “delicate” peculiarities of languages can be helpful in translating communicants’ replicas in the process of intercultural dialogue. Besides, a wide outlook and background knowledge, life experience, deep culture and etiquette are demanded from a good translator. He/she must know customs, traditions, holidays, national mentality and way of life of the people, whose language is used in translation process. Translation contains breeding, political, economical, aesthetic, moral and spiritual information which enlightens people’s mind and widen their outlook. There is a significant role of translation in developing the spheres of science, technique, culture, art, sport, economics, military sphere, etc.

G.H. Rahimov in his book “Theory and practice of translation” enumerates several types of translation:

- oral text of source language into oral text of target language;
- written text of source language into written text of target language;
- written text of source language into oral text of target language;
- oral text of source language into written text of target language⁹⁰.

For doing literary translation a specialist should possess a deep knowledge of different stylistic devices, expressive and emotive means and ways of transferring all feelings, colours, images that are depicted in the original text. Mostly, literary translation is done by writers or poets because only they can do it with preserving literary content. When literary translation is done by a common translator, the text will lose its emotional colour, expressiveness and beauty of language means.

Today intercultural communication interests linguists because of diversity of slangs, social dialects, neologisms which leave their trace in language system. One

⁹⁰ Г.Х. Рахимов. Таржима назарияси ва амалиёти: дарслик-мажмуа. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2016. – Б. 24.

cannot stop it – it is a social process. What can be done in order to save standard language?

1) the people who are in the centre of public attention should use a language carefully;

2) the information presented in mass media should be thoroughly checked and corrected, filtered from jargonisms and slangs;

3) there should be consultative service of the English language;

4) classical literature should be popular among people;

5) libraries should be enriched by new dictionaries and manuals on speech culture;

6) new edition of dictionaries on rules of orthography and punctuation should be printed and distributed.

So, learning a foreign language contains not only learning its lexical, grammatical, syntactical peculiarities, but also appropriate reaction to various replicas, understanding native speakers' behavior in concrete situation, usage of speech formulas and knowledge of cultural-historical peculiarities of the language as well as following norms of etiquette.

CONCLUSION

1. Language is a historical document that gives chance to draw a picture of the world and inner state of people of the past and present epochs even when there are no material or written sources. Language is a means of communication and a main tool of human society which can't exist without communication. Language is a tool of maintaining different social-economic relations between nations and people. Therefore, language is a social phenomenon that plays an important role in society development.

2. In the process of globalization maintaining international relations between different countries is based on deep knowledge of foreign languages which is not limited by mastering words and phrases in a foreign language, but closely deals with awareness of foreign culture and mentality. A perfect intercultural communication requires awareness of national-cultural specifics and social norms of foreigners' behavior in order to avoid conflicts in communicative act.

3. Different types of culture can be differentiated: culture of everyday routine, speech culture, political culture, national culture, culture of labour, personal culture. The most important types are: 1) material culture: tools, books, buildings, objects of everyday life; 2) spiritual culture: cognition, morals, enlightenment, science, literature, art, religion, etc.; 3) national culture: national mentality, national character, lifestyle, traditions, customs, rituals, holidays, etc.

4. Linguoculture is closely connected with historical and social aspects of a definite lingual society, its ethnicity, myths, customs and traditions, religion and morality, art, literature and folklore. A language reflects all these aspects of human society.

5. A specialist of intercultural communication must be aware of appropriate usage of language units which fit a definite situation and concrete conditions. Besides, he/she should know about relevance or irrelevance of proposals and questions to foreign partners. Intercultural communicative competence is shaped in the frame of three main aspects: 1) getting introduced with a foreign culture via learning its language; 2) influence of foreign culture on the development of a person's native language; 3) personal development under the impact of two lingual cultures: native and foreign.

6. The result of intercultural dialogue depends much on translator's work and choice of language means. A translator has to know both languages very well: 1) pronunciation and phonetic rules; 2) choice of words, synonyms, word combinations, set expressions; 3) grammar rules and sentence structures; 4) stylistics and language styles; 5) cultural aspect of both languages.

7. Translation deals with transferring expressive means of language, stylistic devices, archaic words, comparisons, dialectal words, slang and jargon words, proverbs and sayings, etc. from one language into another. Language styles require a special attention, especially in translating political speeches, scientific issues, diplomatic expressions, and literary works. According to the content the information of intercultural communication can be divided into several types: 1) general and common information; 2) economical-political and business information; 3) scientific-technical information; 4) literary information; 5) information which belongs to a definite sphere of human activity, e.g. sport, military service, painting, cooking, etc.

8. Speech formulas which are often used in the process of intercultural communication, perform communicative function and render specific communicative-pragmatic information. They possess such features as predicativeness, modality, intonation completeness, relation to present time and are able to express different feelings: joy, admiration, surprise, fear, etc. All speech formulas of the English and Uzbek languages can be systemized into main groups: formulas of everyday use and formulas of modality reactions. Besides, there are classified speech formulas of: greeting and saying good bye; getting introduced; congratulations and wishes; request; expressing feelings and opinion; gratitude; invitations; agreement / disagreement; hesitation; apology; comforting; condolence; suggestions and advice; compliments; approval / refusal; permission / prohibition. All these speech formulas differ in the English and Uzbek languages and can vary due to the language style and situation in which they are used.

9. Phraseological units and proverbs are proved to be linguocultural units (or linguoculturemes) which possess national-cultural specifics, cultural factors and culturally-marked components in their structure: realia, symbols, images. They reflect the national mentality and the system of cultural values of their native speakers and render valuable data about their culture and mentality, customs and traditions, myths, rituals, habits, behaviour, etc.

10. The investigation of communicative competence has demonstrated its following components: 1) mastering a foreign language, its lexical-grammatical rules, syntactic constructions and stylistic peculiarities; 2) background knowledge of a foreign language which is formed by learning proverbs and sayings, idioms and set expressions, realias, names of objects and traditional and life-related phenomena, historical facts, science and politics, famous people of the country and nation; 3) awareness of culture (literature, art, music).

11. Comparative linguocultural analysis gave chance to reveal universal features of the English and Uzbek linguocultures and national-cultural specifics of their linguistic units belonging to different language levels (lexical, phraseological, syntactical, stylistic); to depict national world picture of these nations; to find out similarities and differences of cultural values and national-cultural specifics of cultural concepts which exist in these two languages.

12. There have been revealed many lexical-morphological, structural, semantic, pragmatic and cultural discordances of English and Uzbek set phrases of intercultural communication. Most English and Uzbek phrases of communication differ by their syntactical structure and lexical-morphological set because English is an analytical language while Uzbek is an agglutinative language. Pragmatic discordances of set expressions in English and Uzbek are frequent phenomena; they have different pragmatic function in concrete situation and can produce various pragmatics “shadows” of meaning.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ
PhD.03/30.12.2019.Fil/Ped.83.01 ПРИ САМАРКАНДСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ ИНСТИТУТЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

САМАРКАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ХУШМУРОВО ВА ШАХНОЗА ШАЙМОНКУЛОВНА

**ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД К ПРОБЛЕМЕ
МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ
(на примере узбекского и английского языков)**

10.00.06 - Сравнительное литературоведение, сопоставительное языкознание и переводоведение

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам**

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером В2018.3.PhD/Fil612.

Диссертация выполнена в Самаркандском государственном университете.
Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, английский и русский (резюме)) размещён на веб-странице Научного совета (www.samdhti.uz) и Информационно-образовательном портале «Ziynet» (www.ziynet.uz).

Научный руководитель:	Насруллаева Нафиса Зафаровна доктор филологических наук (DSc), доцент
Официальные оппоненты:	Мирсанов Гайбулло Кулмуродович доктор филологических наук (DSc), доцент Эргашева Гули Исмонд кизи доктор филологических наук (DSc)
Ведущая организация:	Бухарский государственный университет

Защита диссертации состоится « 18 » декабря 2020 года в 11⁰⁰ часов на заседании Научного совета PhD.03/30.12.2019.Fil/Ped.8391 при Самаркандском государственном институте иностранных языков. (Адрес: 140104, г. Самарканд, улица Бустонсарой, 93. Тел.: (99866) 233-78-43; факс: (99866) 210-00-18; e-mail: info@samdhti.uz)

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Самаркандского государственного института иностранных языков (зарегистрирована за номером 6-24). Адрес: 140104, г. Самарканд, улица Бустонсарой, 93. Тел.: (99866) 233-78-43.

Автореферат диссертации разослан « 5 » декабря 2020 года
Протокол реестра рассылки за № 7 от « 5 » декабря 2020 года

И.М. Тухташев
Председатель Научного совета по
присуждению учёных степеней,
доктор педагогических наук (DSc),
профессор

А.А. Яхшиев
Учёный секретарь Научного совета по
присуждению учёных степеней,
кандидат филологических наук,
доцент

Ш.С. Сафаров
Председатель Научного семинара при
Научном совете по присуждению
учёных степеней, доктор
филологических наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования заключается в освещении лингвистических проблем межкультурной коммуникации и выявлении сходств и различий в узбекских и английских речевых формулах и выражениях в структурно-грамматическом, лексико-морфологическом, прагматическом и культурологическом аспектах.

Объект исследования – узбекские и английские речевые формулы и устойчивые выражения, используемые в межкультурной коммуникации.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

определены лингвистические и экстралингвистические факторы возникновения языковых проблем в процессе межкультурной коммуникации; разработана классификация используемых в межкультурной коммуникации речевых формул и устойчивых выражений по различным ситуациям и прагматическим целям;

речевые формулы и устойчивые выражения распределены по типам, исходя из прагматических и стилистических особенностей, а также определены виды языкового содержания межкультурного общения;

освещены лингвокультурные несоответствия в узбекских и английских языковых единицах, речевых формулах и фразах межкультурного общения;

в результате сравнения узбекских и английских речевых формул и устойчивых выражений выявлены сходства и различия в структурно-грамматическом, лексико-морфологическом, стилистическом и прагматическом аспектах.

Внедрение результатов исследования. На основе результатов исследования лингвистических проблем межкультурной коммуникации:

результаты исследования лингвокультурологических несоответствий, выявленных в процессе сравнительного анализа английских и узбекских речевых формул и устойчивых выражений межкультурной коммуникации, использовались в фундаментальном проекте ОТ-Ф8-062 “Тил таракқиётининг деривацион қонуниятлари” (Деривационные закономерности развития языка) (справка № 89-03-4200 Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан от 26 октября 2020 года). Научные выводы способствовали определению сохранению лингвокультурного содержания в процессе перевода их с одного языка на другой и изучению их деривационных отношений в сравниваемых языках;

научные выводы диссертационной работы использовались в инновационном проекте И-204-4-5 «Инглиз тили мутахассислик предметларидан ахборот-коммуникацион технологиялари асосида виртуал ресурслар яратиш ва ўқув жараёнига жорий этиш» (Создание виртуальных ресурсов и внедрение их в учебный процесс преподавания специальных предметов по английскому языку) (справка № 89-03-2233 Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан от 24 июня 2020 года). Использование научных выводов способствовало обучению английских речевых формул, ситуаций их употребления, отбору речевых

формул по грамматическому, морфологическому, лексическому, прагматическому и семантическому критериям, изучению условий их использования в процессе межкультурного общения и изучению их глубокого семантического смысла;

материалы исследования включены в предмет «Практический курс иностранного языка» для студентов бакалавриата «5120100 – Филология и обучение языкам (английский язык)» согласно Государственному образовательному стандарту (справка № 89-03-2156 Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан от 19 июня 2020 года). Научная новизна и рекомендации диссертации создали почву для изучения английских речевых формул, перевода фраз межкультурной коммуникации на узбекский язык.

выводы по употреблению речевых формул, условиям их актуализации, идиоматические выражения были использованы для сценария ряда культурно-просветительских передач Самаркандской областной телерадиокомпании: «Ассалом Самарқанд», «Таълимдаги ислоҳотлар», «Инглиз тили сабоқлари» (справка № 09-01/217 Самаркандской областной телерадиокомпании от 26 июня 2020 года). Это способствовало раскрытию национально-культурных особенностей английских и узбекских устойчивых выражений, употребляемых в процессе межкультурного общения и изучить их семантическое значение.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, выводов по главам, заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертации составляет 148 страниц печатного текста.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть, part I)

1. Hushmurodova Sh. Structural discordances of English and Uzbek set expressions // Journal of Critical Reviews. Multidisciplinary Review Journal indexed by Scopus. – March, 2020. – Volume 7, Issue 5. – P. 383-385. (№3. Scopus)

2. Hushmurodova Sh. The principles of developing communicative competence of translators of intercultural communication // International Journal of Advances Research. – January, 2020. - № 8(01). – P. 758-763. (№23; SJIF2020 7.337).

3. Хушмуродова Ш. Сопоставительный анализ английских и узбекских выражений межкультурной коммуникации // Самарқанд давлат университети илмий тадқиқотлар ахборотномаси. – Самарқанд, 2017. – № 2 (102). – Б.35-37. (10.00.00.№6)

4. Hushmurodova Sh. Translation problems of some English expressions into Uzbek in intercultural communication // Самарқанд давлат университети илмий тадқиқотлар ахборотномаси. – Самарқанд, 2018. – № 2 (108). – Б.61-63. (10.00.00. №6)

5. Hushmurodova Sh. Borrowings in the Uzbek and English languages // Хорижий филология. Тил. Адабиёт. Таълим. – Самарқанд, 2019. - № 1 (70). – Б. 86-88. (10.00.00.№10)

6. Hushmurodova Sh. The usage of speech formulas in the process of intercultural communication // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2019. - № 12 . – Б.151-156. (10.00.00.№3)

7. Hushmurodova Sh. Linguistic problems of intercultural communication // Сўз санъати халқаро журнали. – Тошкент, 2020. - № 2. – Б.160-167. (10.00.00.№31)

8. Хушмуродова Ш. Преодоление языковых барьеров в процессе межкультурной коммуникации // Молодёжь в науке и культуре 21 века. Материалы международного научно-творческого форума. – Россия: Челябинск, 2017. – С. 238-240.

9. Hushmurodova Sh. Cultural approach to investigation of the problem of using English and Uzbek expressions related to customs and traditions // 6th International Conference “Science and Practice: A new level of Integration in the Modern World”. – United Kingdom: Sheffield, 2018. – P. 90-94.

10. Хушмуродова Ш. Халқаро маданият мулоқотда инглиз ибораларининг ўзбек тилига таржимаси // Китобхонлик маданияти ва бадиий таржима маҳорати. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Самарқанд, 2017. – Б.192-194.

11. Hushmurodova Sh. The formation of communicative competence in the frame of intercultural relations // Когнитология ва прагматиканинг истиқболли

йўналишлари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент, 2020. – Б.104-107.

II бўлим (II часть, part II)

12. Hushmurodova Sh. English and Uzbek expressions in intercultural communication // “Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives”. Халқаро илмий-амалий анжумани. – Австрия: Вена, 2017. – Б.90-92.

13. Hushmurodova Sh. The linguistic approach to the problem of intercultural communication // Глобус. Халқаро илмий журнал. – Россия: Санкт-Петербург, 2017. - № 6. – Б. 82-84.

14. Hushmurodova Sh. Translation problems of some English expressions into Uzbek in intercultural communication // Актуальные вызовы современной науки. Сборник научных трудов. – Украина: Переяслав-Хмельницкий, 2018. – Часть 2. – С. 150-153.

15. Hushmurodova Sh. Cultural differences in the English and Uzbek languages. // Best practices in distance education in learning foreign languages. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент: ЎзДЖТУ, 2019. – Б.126-128.

16. Hushmurodova Sh. Pragmatic discordances of English and Uzbek phrases of communication. // Архивариус. Мультидисциплинарный научный журнал. – Украина: Киев, 2019. – Выпуск 11(44). – С. 70-72.

17. Hushmurodova Sh. Cultural discordances of English and Uzbek set phrases. // Осиё мамлакатлари тамадуни ва ипак йўли. Халқаро илмий анжуман материаллари. – Самарканд: СамДЧТИ, 2019. – Б. 92-94.

18. Hushmurodova Sh. Role and actualization of culture in communication process // Eastern European Scientific Journal. – Germany: Dusseldorf, 2019. - № 2. – P. 133-137.

19. Hushmurodova Sh. The role of speech etiquette in the frame of intercultural communication // Лазаревские чтения. Лики традиционной культуры в современном культурном пространстве: память культуры и культура памяти. Материалы Международная научная конференция. – Челябинск: ЧелГИК, 2020. – С.183-185.

20. Hushmurodova Sh. Lexical-morphological discordances of English and Uzbek set phrases // Хорижий тилларни ўргатишда замонавий инновацион технологиялардан фойдаланишнинг мақсад ва вазифалари ҳамда долзарб усуллари. Республика миқёсидаги онлайн илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро, 2020. – Б.198-200.

Автореферат Самарканд давлат чет тиллар институти
“Хорижий филология” журнали тахририятида тахрирдан ўтказилди.
(4.11.2020 йил).

Гувоҳнома: № 10 35-12

2020 йил 5 декабрда босишга рухсат этилди:
Офсет босма коғози. Қоғоз бичими 60×841/16.
“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб-нашриёт т.: 3,4. Шартли б.т. 3,3.
Адади 100 нусха. Буюртма №6/12.

СамДЧТИ нашр-матбаа марказида чоп этилди.
Манзил: Самарканд ш, Бўстонсарой кўчаси, 93.